Brněnské školství v kontextu lex Perek*

ANDREA POKLUDOVÁ

Pokludová, Andrea: Brno Education in the Context of the Lex Perek

The main aim of this study is to present an analysis of the education conditions in the provincial capital of the Moravian Margraviate in the context of the national struggle for compulsory schooling between the German municipal government and Czech national activists at the turn of the 19th and 20th century. At the provincial level, the sharpest edges of Czech-German conflict were to be blunted by the Moravian Compromise concluded in 1905, which included four provincial laws for the most troublesome areas, including the lex Perek. This study analyses and interprets the situation in Brno education through the lens of Czech emancipatory efforts from the mid-1870s to the passing of the lex Perek. Furthermore, it explains the situation after its passing, when the fight for the child was not coming to an end despite the concluded Czech-German Compromise – it rather escalated. This text thus deals with the real impact of one of the four provincial laws concluded within the Moravian Compromise, using the example of pre-war Brno. It is a probe into the issue at hand that uses the example of the provincial capital. The probe represents a practice that was far removed from the contemporary government's presentation of the concluded compromise as a „model“ solution to the problematic Czech-German coexistence within the multinational monarchy.

Key Words Brno; Moravia; Lex Perek; Nationalism

doi.org/10.15452/Historica.2021.12.0008

Contact Ostravská univerzita; andrea.pokludova@osu.cz

Brno, zemské hlavní město Markrabství moravského, bylo na přelomu 19. století a 20. století politickým, správním a kulturním centrem země a souběžně dynamicky se rozvíjejícím průmyslovým městem. V mnoha ohledech splňovalo parametry moderní metropole, tj. rozsáhlý urbánní celek členěný na centrum města a městské čtvrti s diverzifikovaným sektorem ekonomiky ve sféře obchodu, služeb a průmyslové výroby, s rozvinutou kulturní sférou a vzdělávacími institucemi od základní přes střední po vysoké školy. Autoři nejnovějších dějin města konstatují, že se Brno v pojednávané době považovalo vzhledem ke kontrastu bohatství a chudoby za nejrizikovější z měst v monarchii.¹ Neméně rizik vyplývalo z etnické skladby obyvatelstva. Brněnští Němci byli ekonomickým a politickým hegemonem a z této pozice vytvářeli konstrukt města jakožto bašty německví na Moravě. Soužití obyvatel identifikujících se s německou etnicitou na jedné straně a s českým národem na straně druhé vyvolávalo v čase šíření myšlenek nacionalismu ve společnosti četné třecí plochy, které na přelomu 19. a 20. století kulminovaly v čase identifikace obyvatelstva s jednou či druhou etnickou skupinou, tj. konkrétně při sčítání lidu, volbách

* Studie byla zpracována v rámci řešení standardního projektu GAČR, reg. č. 20-00420S *Moravský pakt jako laboratoř etnizace politiky a práva: národnostní rozdělení moravských měst v letech 1905–1914*.

¹ FASORA, Lukáš – MALÍŘ, Jiří (edd.): *Dějiny Brna, 4: Modernizace města 1790–1918*. Brno 2020, s. 476.

i zápisů dětí k povinné školní docházce. V kontextu moravských politických událostí se česko-německé vztahy vyostřily v čase zápasu za druhou českou univerzitu a volání po všeobecném, tajném a rovném volebním právu. Rubikon česko-německých šarvátok byl překročen na počátku října 1905, když během masových demonstrací konaných v době sjezdu Němců v Brně (Volkstag) přišel o život jeden z účastníků.

Na úrovni zemské politiky vedly výše uvedené události na půdě sněmu k zintenzivnění dlouholetého smiřovacího/vyrovnávacího jednání mezi českými a německými politiky, jehož vyústěním bylo uzavření politického kompromisu, tj. Moravského paktu. Moravský pakt byl ve své podstatě politickým experimentem v řešení vyhocených česko-německých vztahů, které se dotýkaly politického, hospodářského a kulturního života. Tvořily ho sněmem přijaté čtyři zákony: 1. nové uspořádání zemského sněmu a zemského výboru, 2. nový volební řád do zemského sněmu, 3. nová pravidla pro užívání obou zemských jazyků (lex Parma) a 4. rozdělení školských úřadů podle národnostního klíče a pravidla pro zakládání škol a školní docházku (lex Perek). Panovníkem byl podepsán dne 27. listopadu 1905. Politické okolnosti uzavření Moravského paktu včetně jeho dopadu na budoucí politiku řešení etnických sporů v regionu byly zpracovány rakouskou² a posléze též domácí historiografií.³ Doposud však v historiografii abscentuje komparativní analýza dopadu Moravského paktu na volební dění, jazykovou rovnoprávnost a oblast školství v moravských etnicky smíšených, tj. česko-německých městech, v letech 1905–1914.

Předložená studie tedy vychází nejen ze zahrnutí zemského hlavního města Brna do souboru měst, pro která jsou zkoumány konkrétní dopady Moravského paktu, nýbrž i z dlouholetého zájmu autorky o problematiku moravského a slezského školství v procesu nacionalizace společnosti. Je dílčím výstupem zkoumané problematiky a primárně si klade si za cíl postihnout téma v širších a hlubších souvislostech česko-německého zápasu o školy a žáky v Brně na přelomu 19. století a 20. století, než tomu učinili Tahra Zahra v knize *Kidnapped souls*⁴ a Toshiaki Kyogoku ve studii *Národní agitace a obecní školství na Moravě na přelomu 19. a 20. století: boj o české dítě*.⁵ Bude rekonstruovat klíčové události v česko-německém zápasu o dítě s důrazem kladeným na období před a po vydání Perkova zákona. Seznámí čtenáře s předními aktéry na české i německé straně. Za tímto účelem byly z pramenné báze zpracovány spisy Zemské školní rady v Brně,⁶

² STOURZH, Gerald: *Die Gleichberechtigung der Nationalitäten in der Verfassung und Verwaltung Österreichs 1848–1918*. Wien 1985, s. 213–228; BURGER, Hannelore: *Sprachenrecht und Sprachengerechtigkeit im österreichischen Unterrichtswesen 1867–1918*. Wien 1995, s. 189–200; TÝŽ: Der Verlust der Mehrsprachigkeit : Aspekte des mährischen Ausgleichs. *Bohemia : Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder : A Journal of History and Civilisation in East Central Europe* 34, 1993, č. 1, s. 77–89.

³ Souhrnně k problematice viz práce FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří: *Moravské vyrovnání z roku 1905 : Možnosti a limity národnostního smíru ve střední Evropě*. Brno 2006; MAREK, Pavel: K moravským smiřovačkám z let 1898–1905. *Časopis Matice moravské* 111, 1992, č. 1, s. 75–92; MALÍŘ, Jiří: Der Mährische Ausgleich – ein Vorbild für die Lösung der Nationalitätenfragen? In: WINKELBAUER, Thomas (ed.): *Kontakte und Konflikte : Böhmen, Mähren und Österreich : Aspekte eines Jahrtausends gemeinsamer Geschichte*. Waidhofen an der Thaya 1993, s. 337–345.

⁴ ZAHRA, Tara: *Kidnapped souls : National Indifference and the Battle for Children in the Bohemian Lands, 1900–1948*. Ithaca – London 2008, s. 39–40.

⁵ KYOGOKU, Toshiaki: Národní agitace a obecní školství na Moravě na přelomu 19. a 20. století: boj o české dítě. In: *Místo národních jazyků ve výchově, školství a vědě v habsburské monarchii 1867–1918. = Position of National Languages in Education, Educational System and Science of the Habsburg monarchy, 1867–1918*. Sborník z konference, Praha, 18.–19. listopadu 2002. Praha 2003, s. 563–577.

⁶ Moravský zemský archiv (dále MZA), fond Zemská školní rada v Brně (dále ZŠR).

výnosy ministerstva kultu a vyučování⁷ a příslušná rozhodnutí Správního soudního dvora ve Vidni. Zprávy úřadu starosty⁸ poskytlý limitující obraz o postojích samosprávy k školskému zápasu; spisový materiál samosprávy a školských úřadů je dochován torzovitě. Interpretace poslaneckých debat byly zpracovány z vybraných ročníků sněmovních listů. Cenný soubor pramenů tvoří dobová pojednání k historii Matice školské v Brně a spisy českých národních aktivistů k boji o dítě ve městě a v přilehlých obcích.⁹ Za účelem vytvoření mediálního obrazu pojednáváné problematiky byl zpracován český a německý tisk napříč politickým spektrem, tak aby byly zachyceny nuance v českém a německém politickém táboře ke zkoumané problematice. Regionální historiografie věnovala historii českého školství v Brně patřičnou pozornost,¹⁰ na jejím pozadí tedy budeme rekonstruovat problematiku legitimního požadavku brněnských Čechů ohledně rozvoje českého školství a vyučování českých dětí v mateřském jazyce. V potaz by z brněnských reálií měly být vzaty dvě následující skutečnosti: 1) Část rodičů pocházejících z českojazyčného prostředí upřednostňovala vzdělání dětí v německém jazyce, neboť v něm viděla jednu z možností vzestupné sociální mobility. 2) V Brně, na rozdíl např. od Ostravska, žila skupina obyvatel těžko odhadnutelné procentuální velikosti,¹¹ jež stála „mezi národnostmi“. V hovorové formě užívala oba zemské jazyky a vykazovala „brněnskou“ identitu. Čeští národní aktivisté bojující za české školství považovali příslušníky této skupiny za dosud neuvědomělé Čechy.

České školy českým dětem

Zřízení české obecné školy v Brně se stalo v okruhu českých aktivistů v 70. letech 19. století prioritou. S odkazem na článek 19¹² zákona č. 142/1867 ř. z. byl na podzim roku 1876 na stránkách *Moravské orlice* odsouzen zamítavý postoj německého vedení města k požadavku českých politiků, aby obec poskytla českým dětem základní vzdělání v mateřském

⁷ Österreichisches Staatsarchiv (dále ÖStA), Allgemeines Verwaltungsarchiv (dále AVA), Unterricht Allgemein 1848–1940.

⁸ *Gemeinde-Verwaltung und Gemeindestatistik der Landeshauptstadt Brünn*. Brünn 1900, 1903, 1906, 1913.

⁹ KUNZ, Kuneš: *K čtyřicetiletému jubileu obecných škol v Brně*. Brno 1918; STRÁNECKÁ, Františka: *Vzpomínka na prvního předsedu „Matice školské“ v Brně*. Brno 1888; NEJAL, E: *Boj o české dítě*. Brno 1907; BARTA-ZAHRADECKÝ, Jan: *36 let matičním učitelem*. Brno 1929; *Zápas o české školy v hlavním městě Moravy v prvním desetiletí Matice školské v Brně*. Brno 1888; BULÍN, Hynek: *Jiskry a plameny: vzpomínky na dobu zápasů i vítězství*. Brno 1930; *Čtvrt století Matice školské v Brně*. Brno 1903.

¹⁰ FASORA, L. – MALÍŘ, J. (edd.): *Dějiny Brna*, s. 800–806; DRÍMAL, Jaroslav – JIRÁSEK, Jiří – PEŠA, Václav: *Dějiny města Brna*, 2. Brno 1972, s. 23–24; SOUKUPOVÁ, Martina: *Brněnská matice školská v letech 1878–1918*. In: *Brno v minulosti a dnes: Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě Brna*, 20. Brno 2007, s. 157–186; POSPÍŠILOVÁ, Jana: *Život a kultura dětí na brněnském předměstí*. In: FASORA, Lukáš – ŠTĚPÁNEK, Václav (eds.): *Dějiny Brna*, 6: *Předměstské obce*. Brno 2017, 302–315; POSPÍŠILOVÁ, Jana (ed.): *Děti v Brně: Kapitoly o dětství ve městě pod Špilberkem*. Brno 2015.

¹¹ KLADIWA, Pavel et al.: *Národnostní statistika v českých zemích 1880–1930: Mechanismy, problémy a důsledky národnostní klasifikace*, II. Praha 2016, s. 151.

¹² Prvý odstavec prohlašoval rovnost všech národností, druhý ochranu jazyka a třetí právo na vyučování v národním řeči. Podle právního historika Karla Malého problém uplatnění čl. 19 ve veřejném životě spočíval ve skutečnosti, že právní řád monarchie neznal pojem „národnostní menšina“ a že při určování národností vycházel jen z rozlišností jazykové a poskytoval ochranu jen v rámci jednotlivých zemí, a pokud jde o jazyk, tak jen tomu, který byl v zemi obvyklý („landesüblich“). MALÝ, Karel: *Stopadesáté výročí vydání Prosinčové ústavy*. In: *Právněhistorické studie* 47/2, 2018, s. 67.

jazyce.¹³ JUDr. František Hodáč přednesl referát o potřebě českých škol na Moravě na schůzi Českého politického spolku v Brně konané v Bučovicích dne 8. října 1876. Za prioritu vedoucí k narovnání školské politiky v zemi pokládal opravu volebního řádu do zemského sněmu, citujeme: *Naléhejte na změnu volebního řádu, aby národ český na Moravě ¼ obyvatelstva čítající přiměřeně k svému počtu na sněmu zemském zastoupen byl a pak prostřednictvím svých zástupců se domohl škol českých a tím hlavní základ k docílení potřeb všestranného vzdělání položil.*¹⁴ Apeloval, aby se za účelem zřízení českých škol využívaly v plné míře veškeré zákonné prostředky, tj. žádosti, petice i stížnosti.

Konkrétně se v Brně vyučovalo česky pouze na tzv. cvičných školách (chlapecká a dívčí) zřízených při brněnských učitelských ústavech. Omezená kapacita těchto školských zařízení nepokrývala potřeby české komunity ve městě. Prvotní zápas se odehrával pod heslem *Českým dětem české školy!*¹⁵ JUDr. Bedřich Hoppe, Florián Zedník a MUDr. Jindřich Brix předali dne 18. března 1877 starostovi města JUDr. Karlovi van der Strassovi petici za zřízení české obecné školy. V pořadí se jednalo o třetí žádost. Petici podepsalo 201 rodičů dětí, které splňovaly zákonem stanovené podmínky povinné školní docházky. Vyloučením sympatizantů zřízení české školy z podpisové akce se mělo předejít zamítnutí petice pro formální nedostatky. Petenti nepopírali nutnost znalosti německého jazyka v multietnickém prostředí Moravy, ale zastávali názor, že české děti ho budou lépe umět, když se ho budou učit jako cizí jazyk: *My níže podepsaní nikterak nepodceňujeme důležitost německého jazyka, co jazyka národa, s kterým ode dávna máme toliké styky. Avšak cizím jazykům vyučuje se u všech národů na základě mateřského jazyka, a zkušenost učí, že touto cestou lze jí také vždy nabýti.*¹⁶

Z předchozích zkušeností z jednání s magistrátem a školskými úřady a zejména ze znalosti místních politických poměrů bylo s blížícím se podzimem českým politikům zřejmé, že obec českou školu nezřídí. Nezbyvalo než přistoupit k finančně nákladnému otevření soukromé školy. Bedřich Hoppe, Kuneš Kunz a Josef Svatopluk Wurm svolali na 11. září 1877 schůzi českých rodičů,¹⁷ která se konala pod heslem *Dokažme, že jsou v Brně české děti, a zřídíme školu sami.*¹⁸ Dne 7. října 1877 vydal doktor Hoppe na titulní straně Moravské orlice jménem zřizovatelů české školy v Brně prohlášení: *Národovcům v Čechách a na Moravě, ze kterého citujeme hlavní ideovou linku, tj. Prohřešením by to bylo na vlastní krvi, kdybychom vědomě zavinili, aby dítky naše zbaveny byly jazyka otcovského, aby proud života národního zaniknul v písčínách živlu cizího. Ode dávna usilovalo obyvatelstvo české v Brně o to, aby mu po přirozeném právu otevřeny byly školy národní, ničeho však dosud nedocílono naproti politování hodnému odporu zastupitelstva městského.*¹⁹ Postoj vedení města a městské školní rady k českým školským požadavkům vystihují následující slova, která v případě Brna měla platnost po několik následujících desetiletí: *Od obecního zastupitelstva a školní rady města nelze se ničeho nadíti. Mužové, kteří v obou těch sborech zasedají, zaslepeni jsouce stranickou vášní, jež v poněmčování českého obyvatelstva shledává zájem obyvatelstva německého, z dobré vůle nikdy nesvolí k tomu, aby české obyvatelstvo*

¹³ České a německé školy. *Moravská orlice*, 18. 9. 1876, s. 1.

¹⁴ Schůze voličů v Bučovicích. *Tamtéž*, 10. 10. 1876, s. 1.

¹⁵ *Čtvrt století Matice školské v Brně*. Brno 1903, s. 47.

¹⁶ Žádost o české národní školy v Brně. *Moravská orlice*, 18. 3. 1877, s. 1.

¹⁷ SOUKUPOVÁ, M.: Brněnská matice školská, s. 158.

¹⁸ Česká národní škola v Brně. *Moravská orlice*, 12. 9. 1877, s. 2.

¹⁹ Národovcům v Čechách a na Moravě. *Tamtéž*, 7. 10. 1877, s. 1.

*brněnské pro své dítky mělo školy takové, ve kterých by se s dítětem mluvilo v jazyku jemu srozumitelném, v jazyku mateřském.*²⁰

Zamítavé stanovisko městského školského úřadu obdrželi petenti v následujících dnech. Zastupitelstvo města žádost zamítlo na jednání konaném dne 8. ledna 1878, a to s odkazem na vyučování českého jazyka na obecných školách od třetí třídy. Stanovisko obce petenti obdrželi několik měsíců poté, co zemská školní rada dne 15. října 1877 povolila zřízení soukromé české školy. Institucionálně správu školy zaštitila Matice školská v Brně,²¹ jejíž stanovy byly schváleny 17. ledna 1878.²² Vyučovalo se v objektu minoritského kláštera a v místnostech tzv. Sternova domu.²³ Provizoriu odpovídalo zastaralé a nedostatečně vybavení tříd. Matice nedisponovala takovými finančními prostředky, aby mohla vystavět moderní školní budovu, a nadto z pozice zřizovatele kalkulovala s tím, že její žádost o zveřejnění školy bude schválena. Jednalo se o obvyklou strategii zřizovatelů matičních škol.

Členské příspěvky, sbírky a dary nemohly zajistit dlouhodobé financování matiční školy. V roce 1880 požádala Matice školská v Brně zemský sněm o subvenci ve výši 100 zlatých. Finanční výbor udělení subvence doporučil schválit. Sněmovní rozpravu k udělení subvence zahájil poslanec a člen Matice školské v Brně JUDr. Wolfgang Kusý, který odsoudil stagnaci rozvoje českého školství v zemi. Z německých poslanců reagoval Carl Alois Frantich, který polemicky obhajoval právo obecních samospráv smíšených měst prioritně financovat německé školství. Argumentoval četnějším užíváním němčiny v hospodářské sféře země. Diskuzi zakončil poslanec Bedřich Hoppe, předseda Matice školské v Brně, který německému poslanci odpověděl: *Vý chcete ve smíšených městech z německého a slovanského obyvatelstva vychovávat Němce, aly my Rakušany.*²⁴ Subvence byla Matici školské v Brně udělena. Na výše uvedeném zachycujeme nejen leitmotivy sněmovních debat k českým požadavkům v oblasti školské politiky v zemi, ale i kořeny ekonomických problémů zemských financí, které vedly ke schodkovému rozpočtu v éře po uzavření Moravského paktu. Subvence a dotace, které namísto komplexních řešení státní politiky dlouhodobě obrušovaly hrany česko-německých nacionálních animozit, stály totiž za deficitním rozpočtem země.

Zřízení soukromé matiční školy tvořilo jeden z nezbytných předpokladů v prolomení zamítavých stanovisek zemské školní rady k českým školským požadavkům. Po zápisech disponovali čeští aktivisté tvrdými daty, o které se v legitimních stížnostech podávaných školským úřadům a v poslaneckých interpelacích opírali. Na základě těchto dat zemská školní rada rozhodnutím ze dne 8. listopadu 1880 nařídila městu Brnu, aby při školách na Cejlu a v Příčné ulici byly zřízeny chlapecká a dívčí třída s českým vyučovacím jazykem, pokud se zápisem prokáže jejich potřeba.²⁵ Nařízení neuspokojilo požadavky české stra-

²⁰ Hledme si mládeže! Tamtéž.

²¹ V současných textech se často užívá Brněnská matice školská, ale v pojednávané době se užíval název Matice školská v Brně viz též KLIKA, Josef – SOKOL, Josef (edd.): *Stručný slovník paedagogický: abecední soubor nejdůležitějších nauk se zřetelem k učitelstvu škol obecných a měšťanských*, 3: *Kongresy vychovatelské – Nápodoba*. Praha 1895, s. 860. *Matice školská v Brně zřízena 1878 za účelem zařizovati, vydržovati a podporovati národní školy s českým jazykem vyučovacím, jakož i školy mateřské a opatrovny*.

²² *Zápas o české školy v hlavním městě Moravy v prvním desetiletí Matice školské v Brně*. Brno 1888, s. 14.

²³ SOUKUPOVÁ, M.: Brněnská matice školská, s. 158, BULÍN, H.: Jiskry a plameny, s. 15.

²⁴ *Sněmovní list o sezeních moravského sněmu zemského svolaného Nejvyšším patentem ze dne 26. května 1880*. Brno 1880, s. 94–96.

²⁵ Zemská školní rada a české školy v Brně. *Moravská orlice*, 12. 11. 1880, s. 2.

ny; německá radnice s ním rovněž nebyla ztotožněna. Obě strany vůči němu podaly stížnosti na ministerstvo kultu a vyučování. Z jednání zemské školní rady vyplývá, že vedení města Brna pokládalo zřízení české školy za vrtoch českých vůdců, tj. jmenovitě doktora Hoppa, který nemínilo financovat z rozpočtových prostředků obce. Sice na jaře roku 1880 nastala změna na postu starosty města, ale v nastoleném kurzu obranného nacionalismu se nic nezměnilo. Do funkce starosty byl zvolen právník a místodržitelství rada Gustav Winterholler. V čele města stanul profesionál, kterého ve vztahu k pojednávané školské problematice současníci pokládali za předního znalce moravského školství a připisovali mu zásluhy za zavedení nového říšského školského zákona do praxe.²⁶ Do funkce starosty zemského hlavního města odcházel z pozice administrativního a ekonomického referenta školského odboru při místodržitelství. Winterholler zajistě nevedl školskou agendu obce, ale ze znalosti problematiky ji na půdě zastupitelstva a magistrátu koncipoval a dozoroval. Investice do rozvoje obecního školství a předškolního vzdělávání dětí pokládal za opodstatněné, ale jen pokud se jednalo o školství s německým vyučovacím jazykem.

Nezodpovíme otázku, do jaké míry byl každý krok magistrátu vůči českému školství kalkulem realizovaným ze znalosti příslušné legislativy, tj. jednáním na hraně zákonnosti. Za jeden z takových prvních příkladů pokládáme zveřejnění zápisu dětí do výše uvedených českých paralelních tříd den před jeho konáním zprávou v německém tisku. Zápis proběhl dne 15. února 1881; vyloučení z něho byli žáci matiční školy.²⁷ Zvolená forma informování veřejnosti o konání zápisu se stala pro české aktivisty podnětem k podání stížnosti k příslušným školským úřadům.²⁸ V době podání rekursu k zápisům rozhodovalo ministerstvo kultu a vyučování o stížnostech k zřízení české obecní školy v Brně. Rozhodnutím ze dne 18. března 1881 shledalo českou stížnost za oprávněnou, citujeme: [...] *v Brně jest potřeba vyučování na národních školách v jazyku českém, a že i poněvadž není zákonné povinnosti návštěvě soukromých škol národních, jeví se tu nutným zřízení veřejných škol s českým jazykem vyuč. ve smyslu trvajících školních zákonů [...]*.²⁹ Na základě dat ze zápisů a petice rodičů potenciálních žáků zemská školní rada nařídila obci výnosem ze dne 7. června 1881 zřídit ve městě českou veřejnou školu. Označit rok 1881 v česko-německých vztazích v Brně za zlomový nelze, ale z pramenů je evidentní, že vzájemné vztahy se zřízením české obecní školy dostaly na pomyslný bod mrazu, což vyplývá z rekonstrukce dění na zastupitelstvu města konaném dne 19. července 1881. Jednání zahájil starosta města Winterholler tím, že přítomným tlumočil poděkování Matice školské v Brně za zřízení české školy. Posléze zastupitelé schválili pilný návrh zastupitele JUDr. Rudolfa Karla Blitzfelda, aby byla k tomuto bodu jednání přijata resoluce v duchu německého obranného nacionalismu. V usnesení byla deklarována podpora německým školským spolkům a zřizování mateřských školek, neboť jak mluvčí uvedl, část Čechů si je významu německého vzdělání vědoma a posílá děti do německých škol.³⁰ Rezoluce představuje zastupitelstvem přijatou strategii a koncepci budoucího rozvoje brněnského školství.

Zřízení české obecní školy počínaje školním rokem 1881/1882 se stalo pro obec nezvratným. Než se na podzim začalo na škole na Josefově ulici vyučovat, museli čeští

²⁶ Gustav Winterholler †. *Tagesbote aus Mähren und Schlesien*, 30. 7. 1894, s. 1–2.

²⁷ *Zápas o české školy v hlavním městě Moravy v prvním desetiletí Matice školské v Brně*. Brno 1888, s. 25; Der Bezirksschulrath der Stadt Brünn. *Tagesbote aus Mähren und Schlesien*, 14. 2. 1881, s. 3.

²⁸ Protest brněnských Čechů. *Moravská orlice*, 17. 2. 1881, s. 1.

²⁹ Čtvrt století Matice školské, s. 34.

³⁰ Sitzung der Gemeindeausschusses. *Tagesbote aus Mähren und Schlesien*, 20. 7. 1881, s. 4.

aktivisté odrazit početné obstrukce konané ze strany obce v pozici zřizovatele, které nejlépe vystihuje dobový komentář: *České dítě patří do školy české. První českou obecní školu jsme vybojovali po neslýchaném namáhání a s napnutím všech sil; vybojovali jsme ji v pravdě v potu tváře proti nepříteli, jenž v posledním okamžiku ještě zvedl se k odporu a chtěl nevinné české dítky potrestati tím, že měly býti strčeny do nezdravého sklepení podobného žaláři.*³¹ Po intervenci místodržitelství byla pro českou školu získána jedna ze tříd německé školy a tělocvična;³² korigujme na tomto místě v souladu s dobovou praxí představu o škole jakožto školní budově.

Spor o zřízení druhé české veřejné školy na Křenově ulici ukončilo rozhodnutí Správního soudního dvora ve Vídni (něm. Verwaltungsgerichtshof, dále SSD) ze dne 14. února 1884,³³ který stížnost města proti zřizujícímu výnosu ministerstva kultu a vyučování shledal za bezdůvodnou.³⁴ Město s odvoláním na školskou legislativu poukázvalo na fakt, že tvoří jeden školský obvod a že by v případě potřeby zřídilo paralelní třídy při stávající škole. V duchu konceptu dobrého hospodáře argumentovalo, že zřizováním českých škol vznikají zbytečné výdaje.³⁵ Uvedené argumenty nebyly soudem uznány za relevantní k rozporování výnosu ministerstva kultu a vyučování. Česká strana výnos SSD pokládala za další z dílčích úspěchů a za jistý předpoklad pro otevření třetí veřejné školy na Starém Brně,³⁶ ale v tomto ohledu její snahy navzdory využití předchozích nástrojů, tj. sněmovní interpelace a stížnosti na zemskou školní radu a ministerstvo kultu a vyučování, nebyly v následném instančním řízení shledány důvodnými.

Výše nastíněnou éru počátku nesmiřitelného boje o české dítě v Brně, který nedílně souvisel se zřizováním českých veřejných škol v Brně, zakončíme stručným pojednáním o úmrtích dvou předních aktivistů Bedřicha Hoppeho a Wolganga Kusého, kteří dosažení zákonných požadavků českého obyvatelstva ve školství věnovali nejen veškerý svůj právnícký um a znalosti, energii občansky angažovaných mužů, ale též nemalé prostředky. Doktor Bedřich Hoppe, první předseda Matice školské v Brně, skonal 1. dubna 1884 ve věku 46 let. Předsednictví se po jeho skonu ujal Wolfgang Kusý, který se záležitostí českého školství aktivně věnoval na půdě zemského sněmu od svého zvolení v roce 1873. Do posledních dnů svého života vedl právnícký boj za zřízení třetí české školy na Starém Brně; sbíral podpisy rodičů a krátce před smrtí interpeloval vládu v záležitosti českého školství v zemském hlavním městě Brně. Matiční školce i škole poskytl prostory v domech v osobním vlastnictví. Skonal dne 31. ledna 1886 ve věku 43 let.³⁷ Z blízkých spolupracovníků prvních dvou předsedů Matice školské v Brně se kvůli vážné nemo-

³¹ České dítě patří do české školy. *Moravská orlice*, 18. 9. 1881, s. 1.

³² Čtvrt století Matice školské, s. 37.

³³ Právo zvítězilo. *Moravská orlice*, 16. 2. 1884. Na sklonku daného roku SSD vydalo rozhodnutí č. 2314 z 4. 12. 1884, které mělo význam pro zřizování národních škol, jelikož propojovalo zásady říšského zákona č. 62 ze dne 14. května 1869 a článku 19 zákona č. 142/1867 ř. z.

³⁴ Dnes se na rozdíl od rakouského a prvorepublikového práva užívá termínu *nedůvodná*. Podle sdělení JUDr. Stanislava Balíka, Ph.D. termín *bezdůvodný*, *bezdůvodnost* apod. vychází ze zákonných textů a je běžně užíván i v tehdejší judikatuře a odborné literatuře.

³⁵ Gegen die Einrichtung einer zweiter tschechischen Volksschule in Brünn. *Tagesbote aus Mähren und Schlesien*, 2. 8. 1883, s. 3; *Brünner Chronik*. Tamtéž, 14. 2. 1884. s. 3. Před soudem město zastupoval JUDr. August Wieser.

³⁶ Staré Brno není centrem města, nýbrž městská čtvrť nacházející se západně od centra tzv. vnitřního města v jazyce pramenů.

³⁷ JUDr. Wolfgang Kusý mrtev. *Moravská orlice*, 2. 2. 1886, s. 1.

ci rovněž stahoval z veřejného života jejich generační vrstevník Kuneš Kunz; novinář a spisovatel.³⁸

Česká strana, zastoupená Maticí školskou v Brně, v rozmezí několika málo let přišla o dvě čelné osobnosti, které v zápase o dítě úspěšně kombinovaly znalosti ústavních zákonů, školské legislativy a řečnické schopnosti při výkonu poslaneckých mandátů. Uměly zorganizovat spolkový život a prezentovat své názory na stránkách tisku. Uvedené znalosti a kompetence byly nutným předpokladem pro zdoluhavý boj se samosprávou města a školskými úřady, které při vyřízení stížností odkazovaly na legislativu a její výklad. Jedním z čelných brněnských politiků, který od počátku 80. let 19. století koncipoval základní postoje samosprávy k českému školství a jazykovým požadavkům, byl právník a publicista JUDr. Alfred Fischel. Doktor Fischel se po absolvování vídeňské právnické fakulty přestěhoval do Brna v roce 1877. V krátkém čase zaujal pozici předního německého politika prosazujícího na úrovni komunální a zemské politiky koncept německé školské a jazykové politiky.³⁹ Publicistickou dráhu ve službách německého hnutí zahájil v roce 1880 vydáním spisu *Die nationale Organisation der Deutschen in Österreich*,⁴⁰ ve kterém jakožto zdatný právník a žurnalista ukotvoval nacionální požadavky do rámce ústavního práva. V duchu nacionální propagandy bravurně pracoval s konceptem ohroženého německého etnika v monarchii. Vědom si nutnosti politické organizace inicioval založení politického spolku *Deutscher Verein* (1882).⁴¹ Předsedou spolku byl zvolen JUDr. Adolf Promber, další z brněnských právníků a politiků německého liberálního hnutí, který se angažoval v otázkách česko-německého vyrovnání. S politickými aktivitami německých liberálů se pojí vytváření sítě místních organizací německého obranného svazu *Schulverein*. Souběžné působení výše uvedených faktorů vytvořilo základní parametry scény, na které se odehrával zápas o brněnské děti na přelomu 19. a 20. století, který by bylo možno nazvat prologem k *lex Perek*.

Český boj o dítě nebyl nečekaným skolem výše uvedených advokátů zcela paralyzován, ale jejich ztráta je v konání Matice postižitelná. Po doktoru W. Kusém stanul v čele Matice školské v Brně další se zakladatelů JUDr. Josef Tuček; advokát a zemský poslanec. Do úspěšného konce dotáhl zřízení třetí české školy v Brně, které městu nařídilo ministerstvo kultu a vyučování rozhodnutím z května 1886.⁴² Výnos obsahoval dodatek, že zřízením školy na Starém Brně jsou potřeby českého školství splněny. K otevření další české obecné školy musely být naplněny zákonné podmínky stanovené paragrafem § 12 moravského zemského školského zákona č. 17/1870 z. z.,⁴³ tj. naplnění každé třídy při zákonném počtu osmdesáti dětí tak, aby byla rozdělena na dvě oddělení. Pokud by k takovému dělení tříd docházelo po dobu pěti a více let, nastaly by zákonné podmínky

³⁸ KUNZ, Kuneš: *K čtyřicetiletému jubileu obecných škol v Brně*. Brno 1918, s. 18.

³⁹ Na přelomu 19. a 20. století inicioval vybudování sítě německých škol a mateřských školek v Brně a v okolních obcích. Školky byly z jeho podnětu zřízeny v Modřicích, Komárově, Horních Heršpicích, Židenicích či Husovicích. Za účelem rozvoje německého školství spoluzaložil s Rudolfem Rohrerem v roce 1895 spolek *Deutscher Vorortverein*, který kromě zakládání školních institucí měl za cíl podporovat a vzdělávat německé etnikum žijící v okolí moravské metropole. FISCHEL, Alfred: *Das tschechische Volk*. Breslau 1928, s. VII–VIII.

⁴⁰ FISCHEL, Alfred: *Die nationale Organisation der Deutschen in Österreich*. Brünn 1880.

⁴¹ Der politische Verein, wie es noth tut. *Tagesbote aus Mähren und Schlesien*, 22. 9. 1881, s. 1.

⁴² *Zápas o české školy v hlavním městě Moravy v prvním desetiletí Matice školské v Brně*. Brno 1888, s. 57.

⁴³ *Landes-Gesetz- und Verordnungsblatt für die Markgrafschaft Mähren. Jahrgang 1886*. Brünn 1870, s. 99.

pro zřízení další české školy.⁴⁴ Po otevření školy na Starém Brně dne 16. září 1886 se čeští aktivisté rozhodli, že ministerský výnos budou rozporovat u SSD. Ze znalosti délky správního řízení pokračovali v krocích, které by vedly k zřízení čtvrté české obecné školy. Za tím účelem byly do matiční školy přijímány jen děti z tzv. vnitřního města, čímž se mělo dosáhnout nárůstu žáků na třech obecných školách s českým vyučovacím jazykem, což by vytvořilo podmínky pro rozdělení třídy na dvě oddělení a v konečném důsledku ke zřízení české obecné školy v centru města. V daném kontextu se slogan české školy českým dětem“ posunul do roviny *české dítě patří do české školy*.⁴⁵ Rozhodnutí SSD z listopadu 1888 stížnost českých rodičů k absenci české školy ve vnitřním městě, podanou doktorem Tučkem, v kontextu uvedeného výnosu ministerstva kultu a vyučování zamítlo. Na počátku roku 1889 byla bez zdůvodnění SSD zamítnuta stížnost vůči předchozímu rozhodnutí. V návaznosti na stanoviska SSD se výbor Matice školské v Brně usnesl ukončit vyučování na matiční škole, a to ke dni 15. července 1889.⁴⁶ Rozhodnutí školu uzavřít bylo politickým krokem i jednáním pod tlakem nedostatečných finančních zdrojů nutných na pokrytí jejího provozu.

Doktor Tuček představoval typického advokáta⁴⁷ – politika činného v mnoha organizacích a spolcích, ze kterých ve vztahu k národnímu školství jmenujme obranný svaz Národní jednota pro jihozápadní Moravu, jehož založení v roce 1886 spoluinicioval. Stál za koncipováním *Manifestu k českému obyvatelstvu* vydaného Národní jednotou pro jihozápadní Moravu v roce 1888, ve kterém byl rozvoj českého školství deklarován jako jedna z priorit činnosti organizace. *Manifest* z brněnských českých právníků a politiků podepsali JUDr. František Alois Šrom (toho času předseda organizace), JUDr. Josef Koudela a JUDr. Alois Pražák,⁴⁸ tj. přední a respektovaní moravští politici, kteří však nedokázali pro program obranných organizací mobilizovat masy. Doktor Tuček byl v roce 1896 jmenován přísedícím Zemské školní rady v Brně a v roce 1897 řádným členem. Předčasně zemřel v létě roku 1900.

České dítě patří do české školy

V 90. letech a na počátku 20. století se zápas o české dítě v Brně opíral o existenci tří českých obecných škol a v prvé řadě si kladl za cíl zřídit školu ve vnitřním městě, což bylo podmíněno naplněním § 12 moravského zemského školského zákona. Aby legislativě bylo učiněno za dost, musely české školy vykazovat potřebu rozdělování tříd na dvě oddělení. Dostáváme se do období, kdy každé dítě mohlo být jazyčkem na vahách zřízení paralelní třídy a potažmo další české školy. V multietnickém městě s hlubokou kulturní tradicí užívání německého jazyka jakožto komunikačního jazyka elit společnosti a úřadů státní, zemské a okresní správy naráželi čeští aktivisté na bariéry nepochopení u části české společnosti středních vrstev, která budoucí profesní kariéry potomků spojovala se znalostí němčiny. Za dostatečné se pokládalo užívání češtiny v rodinném kruhu. Tito lidé ve vzorcích chování upřednostnili po městě dostupnější a modernější zařízení německé

⁴⁴ Čtvrt století Matice školské, s. 84.

⁴⁵ Úspěchy českého školství v Brně. *Moravská orlice*, 14. 9. 1886, s. 1.

⁴⁶ Čtvrt století Matice školské, s. 85. V posledním školním roce náklady činily 8 000 zl. a byly hrazeny ze subvence Ústřední matice školské, které měla být pro rok 1889/1890 zkrácena na 4 000 zl.

⁴⁷ V roce 1892 byl zvolen místopředsedou Advokátní komory v Brně; poprvé ve funkci stanul český advokát.

⁴⁸ *Pamětní spis k jubileu čtyřicetiletému trvání Národní Jednoty pro jz. Moravu*. Brno 1926, s. 15.

školy před vzdálenější českou školou s přeplněnými třídami. *Moravská orlice* v jejich chování spatřovala *nedostatek národní hrdosti*.⁴⁹

Samostatnou kapitolu představovala pracovními migracemi narůstající sociální skupina dělnictva a zaměstnanců na níže kvalifikovaných pozicích, která rovněž v kolektivní mentalitě sdílela tradovaný názor o sociálním vzestupu spojeném se znalostí němčiny. K těmto skupinám „české“ společnosti museli čeští aktivisté upřít pozornost, aby změnili jejich vnímání školské otázky a aby v konečném důsledku zapisovaly děti do českých škol. Souběžně se jednalo o rodiče, které nemínila ztratit německá strana, protože jejich děti tvořily nezanedbatelnou část žactva německých obecných škol ve městě. I když se období let od konce 80. let 19. století do uzavření Moravského paktu nemusí jevit tak konfliktní a vyhocené jako éra po vydání lex Perek, jedná se o etapu v brněnském školském zápasu, kterou nelze v základním nástinu aktérů a událostí opomenout.

Brno se na přelomu 19. a 20. století řadilo k průmyslovým městům s dynamicky narůstající dětskou složkou populace. Za nárůstem počtu dětí povinných školní docházkou stál souběžně probíhající demografický přechod a pracovní migrace. Samospráva města reagovala na vyvstálé potřeby v základním školství. Investovala do výstavby moderních školských zařízení s německým vyučovacím jazykem, avšak požadavky českých aktivistů, aby z obecního rozpočtu v obdobné míře a kvalitě financovala české obecné školství nadále striktně odmítala. Vedení obce vycházelo ve školské politice z konstruktů Brna jakožto německého města, ve kterém základní vzdělání absolvované v němčině má být pro mladé lidi benefitem při hledání uplatnění na trhu práce. Město se všemi dostupnými zákonnými prostředky a četným jednáním na hraně zákonnosti bránilo výdajům nejen na zřizování českých škol, nýbrž i paralelních tříd. Dlouhodobou strategii radnice vůči potřebám českého školství lze stručně popsat jako snahu dostat minimálním zákonným požadavkům. V případě nezbytné potřeby se nechaly školní budovy opravit nebo přestavět, ale k výstavbě nové školní budovy obec přistoupila až pod dlouhodobým tlakem úřadů. Po dlouhých procesních stížnostech byla výnosem zemské školní rady ze dne 17. srpna 1900 zřízena obecná škola s českým vyučovacím jazykem na Giskrově ulici (dnes Kounicova). Konkrétní kroky radnice a českých aktivistů týkající se zřizování paralelních tříd,⁵⁰ popř. nové školy, postihneme na vybraných příkladech, neboť tvoří nedílnou součást zápasu o dítě.

Zápisy konané na podzim roku 1900 zhodnotili členové Matice školské v Brně konstatacím, že skončily dobře. Na české školy bylo zapsáno 2819 dětí.⁵¹ Zápis probíhal za bedlivého dozoru brněnské samosprávy, tj. konkrétně za přítomnosti radních v objektech českých obecných škol.⁵² Můžeme říci, že probíhal v duchu dohlížet a následně trestat propuštěním ze služeb obce, neudělením sociálních dávek apod.

V čase před zápisem roku 1902 jsou z tisku postižitelné prvky mobilizace sil na straně magistrátu i českých aktivistů. Dne 5. září 1902 *Moravská orlice* psala, že radnice disponuje seznamy dětí s uvedením školy zápisu. List apeloval na české poslance, zda je takové sestavení seznamů legální.⁵³ V rámci mobilizační strategie čeští aktivisté svolali na dne 10. září 1902 manifestační schůzi. Účast se odhadovala na 4000 lidí různého sociálního původu. Z politiků deklarujících jednotný postoj k českému školství v Brně

⁴⁹ České dítě patří do české školy! *Moravská orlice*, 6. 9. 1901, s. 1.

⁵⁰ Zřízení či nezřízení paralelní třídy odviselo podle školského zákona od překročení počtu 80 žáků na třídu.

⁵¹ Z valné hromady Matice. *Moravská orlice*, 26. 2. 1901, s. 2.

⁵² Dohlídla při zápisu. Tamtéž, 13. 9. 1901, s. 2.

⁵³ Budme zmužilými a rozumnými a chraňme naše děti. Tamtéž, 5. 9. 1902, s. 1–2.

napříč politickým spektrem vystoupili říšští poslanci: JUDr. Jan Žáček, Dr. techn. h. c. Jan Rozkošný, JUDr. Otakar Pražák, JUDr. Adolf Stránský,⁵⁴ JUDr. Josef Koudela, JUDr. František Sláma a Jan Nepomuk Heimrich, zemští poslanci Bedřich Kancýř a JUDr. Josef Podbrdský. Schůzi zahájil předseda Matice školské v Brně Karel Novák a hlavní projev pronesl Jan Žáček. Posléze za národní socialisty promluvil redaktor Josef Knejzlík, za křesťanské sociály P. Tomáš Eduard Šilinger, za sociální demokracii redaktor Pellant a projevy zakončil za lidovou stranu Adolf Stránský.⁵⁵ Předmětem všeobecné kritiky se staly přípravy a agitace radnice před zápisy.⁵⁶ Obec ředitelům českých škol důrazně připomněla zákaz přijímat žáky ze sousedních obcí, a to i těch, kteří již v předchozích letech na školy chodili.⁵⁷ *Tagesbote aus Mähren und Schlesien*⁵⁸ se článkem *Ein Mahnwort an die Eltern* snažily zasít rozkol v české společnosti, když kromě obvyklého vyzdvižení němčiny jakožto komunikačního jazyka uvedly, že zejména děti českých politiků ze staročeského tábora absolvují německé školy. Atmosféra houstla na stránkách tisku i ve veřejném prostoru. Zápisy se staly politikem.

Za nejtypičtější kauzu spojenou se zápisy pro období před přijetím lex Perek pokládáme zápis pro školní rok 1902/1903 na dívčí školu na Hutterově ulici (dnes Traubova), na kterou bylo zapsáno 83 žákyň, tedy podle § 12 moravského zemského školského zákona z roku 1870 měla být zřízena paralelní třída. Česká strana v dané záležitosti podala žádost na příslušné školské úřady. Dříve než obdržela odpověď, okresní školní rada výnosem ze dne 23. prosince 1902 převedla šestnáct žákyň z příslušné školy a dalších šest žákyň do školy na Čechyňské ulici a deset dívek na Giskrově ulici. Čeští aktivisté zastupující rodiče žákyň shledali konání okresní školní rady za nezákonné a podali stížnost k zemské školní radě, která ji dne 20. ledna 1903 zamítla. Předseda Matice školské v Brně Karel Novák podal instanční stížnost k převedení žákyň z české dívčí školy na Hutterově ulici dne 30. ledna 1903. Výnos ministerstva kultu a vyučování z května 1903 shledal převedení nezákonným; obec v rozporu se školskou legislativou v průběhu školního roku administrativně převedla žákyň na jiné školy. Navzdory stanovisku ministerstva obec obdobnou taktiku realizovala po zápisech pro školní rok 1903/1904. Výnosem ze dne 27. září 1903 převedla několik žákyň, a to s účinností od 1. října 1903. Česká stížnost se odvolávala na § 12 moravského zemského školského zákona o zřizování paralelek při školách, který obec porušovala transferem žáků na jiné české obecné školy ve městě. Instančními cestami si také stěžovala obec, která odeslala dne 4. listopadu 1903 stížnost na SSD.⁵⁹

Školní zápisy na podzim roku 1904 vycházely z dění předchozích let. Třetí plochy mezi českými aktivisty, rodiči a obcí gradovaly. Národní jednota pro jihozápadní Moravu uspořádala osm veřejných schůzí, na kterých řečníci hovořili o významu vzdělání v mateřském jazyce. Pod heslem *české dítě do české školy* agitoval druhým rokem mezi českým

⁵⁴ Útoky na české žáky před soudem. Tamtéž, 23. 12. 1881. s. 3. Doktor Stránský se s problematikou českého školství ve městě seznámil v rámci výkonu místa advokátního koncipienta v kanceláři JUDr. Wurma. Jedna z jeho prvních brněnských kauz, kdy stanul na sklonku roku 1881 u soudu na Cejlu v pozici zástupce žalující strany, měla národnostní podtext. Zastupoval třináctiletého studenta českého gymnázia, který byl napaden a zraněn žákem šesté třídy německé měšťanské školy. Z přepisu soudního jednání se dozvídáme, že již v dětské složce populace se vyskytovaly případy xenofobního jednání, kdy měl německý chlapec hovořit o *zatracených Čechích* apod.

⁵⁵ Mohutná manifestace českého lidu v Brně za právo a lidskost. *Moravská orlice*, 12. 9. 1902, s. 1.

⁵⁶ O zápisu do brněnských škol. *Rovnost*, 17. 9. 1902, s. 3.

⁵⁷ 25leté jubileum českého školství v Brně. *Moravská orlice*, 18. 11. 1902, s. 1.

⁵⁸ Zum Schulbeginne. Ein Mahnwort an die Eltern. *Tagesbote aus Mähren und Schlesien*, 6. 9. 1902, s. 1.

⁵⁹ ŌSA, AVA, Unterrichtsministerium, 18 Mähren, kart. 5246.

dělnictvem redaktor *Rovnosti* Vlastimil Tusar.⁶⁰ Dění kolem zápisů ve městě eskalovalo. Čeští poslanci si vyžádali audienci u místodržitele, ale soukolí animozit již běželo na plné otáčky a prameny neobsahují žádný náznak, že by se hledala nějaká cesta vyřešit situaci na lokální úrovni.

Na české školy bylo zapsáno o 35 žáků méně než v předchozím školním roce, což česká strana přičítala na vrub agitaci německé radnice, ale též postojí části českých rodičů, pro které otázka vzdělání dětí v mateřském jazyce nebyla prioritou. Pro jejich svobodnou volbu neměli někteří z českých aktivistů pochopení a na stránkách tisku uvažovali o jejich veřejné proskripci. V reakci na zápisy byla dne 27. září 1904 uspořádána veřejná schůze v Sokolovně Besedního domu, které se účastnili poslanci: Jan Nepomuk Heimrich, Antonín Hulka, JUDr. Mořic Hruban, Bedřich Kancýř, Josef Komárek, Karel Novák, Josef Podbrdský, P. Vincenc Ševčík a Josef Vychodil. Zahajující řečník situaci shrnul slovy: *V roce 1902 poprvé radnice povstala proti nám. Zkoušela, jak se zachovají úřady a ty zavřely obě oči [...] Vyloučili nám 60 dětí a poslali je do vzdálenější školy. O rok později přemístili české školy a přesunuli je na periferie, tak aby to děti měly do školy dále než do německé.* Atmosféra v sálu houstla a ozývalo se volání po uspořádání demonstrace. Řečník svolávání demonstrací odmítl a konzervativně setrval na prosazování práva zákonnou cestou. Krátce ještě vystoupili poslanci JUDr. Václav Perek, Mořic Hruban a JUDr. Hynek Bulín a poté shromáždění přijalo rezoluci tohoto znění: *Shromáždění rodičové a poplatníci na veřejné schůzi, svolané 27. září v Brně do Sokolovny Besedního domu, vyslechnuvše řečníky, prohlašujeme: S největším rozhořčením a opovržením odsuzujeme barbarské potlačování českého školství ze strany německé správy města, která odepírá soustavně českému poplatnictvu nejdůležitější jeho kulturní, zákonem mu zaručené potřeby. Vůči vzpurnému zadržování rozdělení obecné školy na Winterhollerově náměstí, ba dokonce nezákonnému zrušení poboček, které zákon výslovně a určitě nařizuje, žádáme co nejrozhodněji, aby zemská školní rada zjedнала zákonu platnost a hájila dle svého určení ohrožené kulturní zájmy českého obyvatelstva v Brně. Protestujeme co nejostřeji proti brutálnímu násilí, jaké z radniční kliky soustavně a bezohledně se páše před zápisem do škol, aby česká generace ohlupována a zdegenerována byla na německých školách. Jako Čechové a jako dělníci, kteří snaží se svým dětem zjednat v těžkém boji existenčním nezbytnou kulturní zdatnost, prohlašujeme, že neustaneme v boji o kulturní, protizákonnou svévoli německé radniční kliky okrojované právo naše, dokud mu nebude zjednána plná platnost, dokud nebudou zbudovány české školy v oněch částech města, kde jejich zřízení je naléhavou a nezbytnou podmínkou náležitého vzdělání českých dětí.*⁶¹

Následujícího dne 28. září 1904 podal doktor Bulín jménem českých rodičů ke školským úřadům stížnost týkající se nepřijetí dětí do škol na Winterhollerově náměstí (dnes náměstí 28. října) a Hutterově ulici. O den později předložili na schůzi zemského sněmu poslanci Novák, Stránský, Koudela a Žáček pilný návrh, který žádal rozdělení školy Winterhollerově náměstí a zrušení zápisu probíhajícího ve dnech 12.–15. září 1904. Podle českých poslanců byl proveden v rozporu s legislativou, jelikož probíhal na školách za přítomnosti obecního úředníka.⁶² Pilnost návrhu v rozpravě podpořil v duchu obranného nacionalismu poslanec Karel Novák, který mimo jiné řekl: *Nu, velectění, my na Moravě*

⁶⁰ Zápis do škol v Brně. *Rovnost*, 15. 9. 1904, s. 4; Před zápisem. *Moravská orlice*, 31. 8. 1904, s. 1.

⁶¹ Na ochranu českého školství v Brně. *Moravská orlice*, 29. 9. 1904, s. 1.

⁶² *Sněmovní list o sezeních moravského sněmu zemského svolaného Nejvyšším patentem ze dne 11. září 1904*. Brno 1904, s. 75. Nezapsáno bylo v době projednávání na sněmu na české školy cirká 200 dětí.

*dosud jsme tak daleko nedošli, abychom si snad pouliční bouří anebo nějakým jiným „lapi-dárním“ způsobem chtěli dopomoci k právu, my naopak radíme lidu, aby se choval klidně a aby dbal své důstojnosti a by dobýval si svých práv na základě zákonů a neuchyloval se k demonstracím.*⁶³

Vzápětí se přihlásil o slovo poslanec a starosta města Brna, JUDr. August Wieser, který odmítnul, že by město v oblasti školství jednalo v rozporu s nařízeními školských úřadů a když se dostal k tématu zápisů, neudržel se z českých poslanců Adolf Stránský, který ho přerušil slovy *Aha! Diese Einschreibungen waren je die Lumperei!* Těmito slovy rozpoutal vyostřenou slovní potyčku s poslanci Hugem Albrechtem a Josefem Lukschou, během které kromě jiného zvolal: *Wir werden mit Ihnen nicht in Glacéhandschuhen an den Hände sprechen!* V reakci ho německý poslanec Lukscha nazval renegátem – v nacionálním boji jednou z nejhorších možných urážek. Do toho se nadále o slovo hlásil poslanec Wieser, který poukázal, že řeč poslance Nováka na rozdíl od jeho nikdo nepřerušoval. Poslanci byli zvoněním vyzýváni k pořádku. Na Stránského stranu se přidal poslanec Perek, který vykřikoval. *Při zápisu dělo se darebáctví.* Než se podařilo zjednat klid pronesl k německým poslancům poslanec MUDr. Ondřej Příkryl: *Nepřekrucujte! Zapisujte správně, jednejte dle zákona a nebudeme říkat, že je to darebáctví.*⁶⁴ Po zklidnění situace se poslanec Wieser dostal znovu ke slovu a k zápisům uvedl, že se v posledních letech v Brně skutečně vyznačují terorismem, ale z české strany. Atmosféra v sále s každým jeho slovem houstla a výbušnou se stala, když vytáhl plakát *Kancelář k zápisu do škol*, který měl viset v hostinci U Spindlera, jenž označil za hnízdo české agitace. Poslanec Stránský znovu vzpěnil a zvolal: *Das habe Sie nie gehört, dass man sich gegen Diebe schützt!* Někdo z německých politiků zvolal *Diebe* a Stránský odpověděl: *Jawohl, uns werden Kinder gestohlen, deshalb müssen wir schützen!*⁶⁵ Než poslanec Wieser skončil řeč, byl ještě několikrát přerušen hlasitým vyjádřením nesouhlasu některými českými poslanci a galerií. Po skončení jeho řeči vyzval předsedající, aby poslanci dodržovali jednací řád a nepřerušovali řečníka a aby tím nedávali špatný vzor galerii, jinak bude muset přistoupit k opatřením zajišťujícím klid jednání. O slovo se přihlásil poslanec Stránský, který pronesl řeč česky a zdůraznil, že kdyby byl splněn český požadavek, že dítě patří do školy mateřského jazyka, nemusela by se každoroční sněmovní školská debata konat. Varoval německé politiky, že pokud v oblasti školství neustoupí, brzy nastane čas demonstrací, které mohou přerůst v revoluci, což si čeští poslanci rovněž nepřejí a miní dojít k vítězství zákonnou cestou. Rozpravu zakončil místodržitel. Shrnul úřední fakta k brněnskému školství a sdělil, že pověřil školské úřady, aby stížnosti vyřizovaly bezodkladně. Hlasováním nebyla pilnost českého návrhu přijata; nezískal k přijetí potřebné dvě třetiny hlasů. V takto vypjaté atmosféře se projednávaly školské otázky na půdě zemského sněmu rok před uzavřením Moravského paktu. Z výše uvedeného je evidentní, v jaké atmosféře se jednání o kompromisu vedla a jakou roli sehrála síla masových protestů v ulicích Brna.

Magistrát ve vyjádření k české stížnosti uvedl, že někteří z rodičů byli během úředního šetření překvapeni, že jejich jméno je uvedeno pod stížností. Úřadu sdělili, že jejich děti od počátku školního roku absolvují školní docházku na jiných brněnských školách a do školy na Hutterově ulici je nemíní posílat. K bodu stížnosti, že nebyly do škol zapsáni žáci, kteří zde absolvovali výuku v předchozím školním roce, obec uvedla, že v této otázce

⁶³ Tamtéž, s. 78.

⁶⁴ Tamtéž, s. 86.

⁶⁵ Tamtéž, s. 88.

bylo šetření náročnější, protože ve školním katalogu školy na Winterhollerově náměstí byly u některých dětí udány falešné adresy a mnohé z nich ve skutečnosti bydlí v okolních obcích. Další děti byly zapsány do škol v Giskrově ulici nebo v Čechyňské ulici. Magistrát odpověď doložil statistickým výčtem tříd jednotlivých škol a seznamy zapsaných žáků. Uložil městskému stavebnímu úřadu, aby z podnětu okresní školní rady změřil vzdálenosti docházky pro české děti z jednotlivých ulic na příslušné české školy. V rozsáhlém elaborátu obec poukázala na konání českých agitátorů v době před školními zápisy a na závěr uvedla, že česká stížnost v mnoha ohledech obnášela skutečnosti, které neodpovídaly realitě.⁶⁶

Okresní školní rada shledala stížnost Matice školské v Brně ze dne 16. září 1904 bezdůvodnou. Stěžovatelům dala za pravdu, že některé děti z uvedených ulic nebyly zapsány do škol, které v předchozích letech navštěvovaly, ale na obranu obce uvedla, že masivní česká agitace by v konečném důsledku vedla k nárůstu obecních výdajů na české školství. Okresní školní rada obdobně jako obec konstatovala, že jsou při zápisech na české školy udávány falešné adresy dětí a že se dějí i další machinace za účelem zřídit nové školy a paralelní třídy.⁶⁷ Přítomnost obecního úřednictva u zápisů byla zdůvodněna⁶⁸ jeho vyžádáním řediteli škol k výpomoci s administrativní stránkou zápisů. Okresní školní rada byla prodlouženou rukou radnice, avšak ne všechny stížnosti na konání českých aktivistů bychom byli schopni z pramenné báze vyvrátit.

Čeští aktivisté podali proti rozhodnutí okresní školní rady stížnost k zemské školní radě. Jádrem stížnosti tvořily tři body: 1) nadučitelé českých obecních škol odmítali zapsat české děti, které v předchozích letech do školy chodily, a odkazují je na vzdálenější české školy; 2) do první třídy nebyly zapsány děti, které neměly orazítkovaný výtah z matriky; 3) u zápisů byl přítomen obecní úředník, který si psal poznámky o rodičích a přikazoval nadučiteli, které dítě má přijmout a které ne. Nadto se ve stížnosti uvádělo, že zápisy byly zveřejněny jen v listu *Tagesbote aus Mähren und Schlesien* a ne v českých novinách. Poukázáno bylo na skutečnost, že obec uměle protahuje zprovoznění upravených učeben na českých školách. A v neposlední řadě bylo zmíněno, že obec a německé firmy zastrašují rodiče před zápisem do českých škol. Stížnost byla shledána za důvodnou jen v bodě výpisu z matriky.⁶⁹

Školní zápisy na podzim roku 1905 se odehrávaly v obdobném gardu. Česká agitace se sklonkem léta zintenzivnila a cílila na české dělnictvo. *Moravská orlice* vydala sérii článků, ve kterých kladně hodnotila probíhající národní emancipaci brněnského dělnictva.⁷⁰ Navenek proklamovaná jednota národní pospolitosti předáky obranných organizací měla totiž trhliny vyplývající z mentálních bariér a aby je bylo možno na úrovni školské politiky zcelit, musela se rozvinout kooperace s dělnickými stranami.

Na dne 4. září byla představiteli českých politických stran a hnutí svolána veřejná schůze do Besedního domu. Z poslanců byli přítomni: Adolf Stránský, JUDr. Václav Šílený,

⁶⁶ MZA, fond ZŠR v Brně, inv. 275–2878, Dopis radnice z 22. října 1904 na ZŠR.

⁶⁷ Tamtéž. I podle mínění okresní školní rady proto byla vystavěna za čtvrt milionu škola na Giskrově ulici, aby se ulehčilo té na Winterhollerově náměstí. Obdobně jako obec argumentovala skutečností, že město Brno tvoří jeden školní obvod, a tedy zákon neumožňuje rodičům tuto školu bojkotovat, proto část dětí okresní školní rada vyškolila a převedla do školy na Giskrově ulici.

⁶⁸ Tamtéž, inv. č. 268–15452, Dopis z místodržitelství ze dne 16. prosince 1901. Uvádí se zde, že obecní radní nemají oprávnění se angažovat při školních zápisech, což podle § 1 Školního a vyučovacího řádu může pouze nadučitel / Schulleiter. Důvodem není ani zájem radních chránit finance obce.

⁶⁹ Tamtéž, inv. č. 275–2878.

⁷⁰ Boj za české dítě v Brně a na Brněnsku. III. *Moravská orlice*, 11. 8. 1905, s. 1.

Bedřich Kancýř, Karel Novák a Josef Podbrdský. Kromě poslanců se schůze zúčastnili čelní představitelé obranných organizací, tj. Matice školské v Brně, Národní jednoty pro jihozápadní Moravu a Spolku brněnských předměstí. Z proslovů uvedme výňatek z řeči Vlastimila Tusara, který dokládá angažovanost sociální demokracie k otázce českého školství v Brně i pohled sociálních demokratů na funkci a roli školy: *Každoročně před zápisem do škol mluví se u nás o školství. Ale mělo by se o něm mluvit častěji, nejen jednou ročně. Náš lid na venkově namnoze se dívá na školu jako na překážku, na učitele jako na zbytečné břemeno. My chceme školu, která by nám vychovávala lidi pro lepší budoucnost, školu, která by byla opodál všech politických zápasů, místem posvátným. Velká většina českých dětí chodí do německých škol dobrovolně (projevy souhlasu i odporu), z nevědomosti rodičů. Ale to není správné. V německé škole nenaučí se německy a česky zapomene. (Souhlas.) [...] Uvědoměly a organizovaný český dělník bude posílali děti své do české školy proto, že leží to v jeho třídním zájmu. (Výborně! Hlučný souhlas.).*⁷¹ V závěru schůze byla přijata rezoluce žádající v deseti bodech nápravu brněnského školství. Požadováno bylo navýšení výuky němčiny na českých školách, aby se eliminoval předsudek, že na německých školách se děti naučí němčině a posléze se lépe uplatní na trhu práce. Stěžejní byl poslední desátý bod rezoluce, který zněl: *Dožadujeme se, aby v život uveden byl zákon, kterým by nařízeno bylo, že dítě, vyučovacího jazyka neznalé, nesmí do školy přijato býti.* Požadavek, aby do německých škol nebyly přijímány děti neznalé německého jazyka,⁷² tj. základní princip Perkova zákona.

Po skončení zápisu německý list *Tagesbote aus Mähren und Schlesien* uvedl, že navzdory horlivé české agitaci je na české školy zapsáno o 57 dětí méně než v předchozím školním roce. *Lidové noviny* byly jiného názoru a seznamovaly čtenáře s nárůstem zapsaných čítajícím cca šedesát dětí.⁷³ Na schůzi zemského sněmu tentokrát k zápisům interpeloval poslanec Karel Novák.⁷⁴

Za jistý průlom ve výše popsaných kauzách, kdy se po několik let bojovalo o školským zákonem stanovený limit 80 žáků na třídu, lze pokládat výnos SSD ze dne 15. září 1905 k stížnosti Karla Nováka k vyškolení šestnácti žákyň z druhé třídy dívčí školy na Hutterově ulici do škol na Giskrově ulici a Čechyňské ulici, které se tímto rozhodnutím zrušilo.⁷⁵ Ministerstvo kultu a vyučování rozeslalo výnos příslušným stranám dne 14. listopadu 1905. Z právního rozkladu vyplývá, že v rámci školského obvodu bylo možné žáky převádět na jiné školy jen na počátku školního roku a se souhlasem zákonných zástupců. Dodržován měl být zákonný princip, že pokud je překročen počet 80 žáků na třídu, školní úřady musí zřídit paralelku. Jednalo se o průlomové rozhodnutí, ale ne o bod zlomu, jelikož obec zřizování každé z paralelních tříd na českých školách odkládala k mezním hranicím a nadále konala početná šetření týkající se věku a bydliště žáků, zda i v jednom jediném případě nejsou porušeny principy povinné školní docházky.

⁷¹ Za české dítě! *Lidové noviny*, 6. 9. 1905, s. 1–2.

⁷² Tamtéž.

⁷³ Výsledek zápisu do českých obecných škol v Brně. *Lidové noviny*, 16. 9. 1905, s. 3.

⁷⁴ MZA, fond ZŠR, inv. č. 278–23563.

⁷⁵ Tamtéž, inv. č. 278–25031.

Perkův zákon v praxi brněnského školství

Konzervativněji smýšlející představitelé české politické scény vnímali uzavření Moravského paktu za cestu vedoucí k národnostnímu smíru v zemi. V politickém jednání realisticky smýšlející politici tyto naděje nesdíleli. Předchozí text nastínil okolnosti zápasu o školu povinné děti v zemském hlavním městě a zachytil nesmiřitelné postoje národních aktivistů jednajících v duchu obranného nacionalismu na německé a české straně. Z hlediska rozložení lokálních politických sil a sfér vlivu byla hegemonem německá strana, můžeme říci ztělesněná starostou města, zastupitelstvem, obrannými svazy i místními průmyslníky, tj. aktéry hájícími konstrukt Brna jakožto německého města, tedy nejen centra německé kultury, nýbrž též ekonomiky země. Na druhé straně stanuli čeští aktivisté, z nichž mnozí sdružující se v obranných svazech a organizacích na počátku 20. století inklinovali k ideologii práva národa na sebeurčení vycházejícího z ideje národního státu. V jejich názorech jsou postižitelné prvky etnického separatismu. V požadavcích etnické rovnoprávnosti byli radikálnější než generace zakladatelů Matice školské v Brně. Namísto osvěty v řadách národně vlašných spoluobytel, překračovali principy občanské společnosti, když v tisku jmenovitě odsuzovali ty, které pokládali za příslušníky českého národa, kteří se ne vždy pod vlivem ekonomického nátlaku ze strany zaměstnavatelů, ale i ze svobodné vůle či smíšeným manželstvím asimilovali s brněnskými Němci. Čeští i němečtí národní aktivisté vzájemnou interakcí působili na rozhodnutí rodičů, do které školy zapíší děti. A ti, že by byli přijetím lex Perek ve svých cílech uspokojeni? Již zápisy konané v Brně na podzim roku 1906 daly v mnoha ohledech za pravdu kritikům tohoto zákona.

Ještě ani lex Perek nebyl vydán v zemském zákoníku a už se výklad stěžejního § 20 stal předmětem schůze německého učitelstva, která se konala pod názvem *Für die deutsche Schule* dne 26. ledna 1906 v německém domě v Brně. Z německých liberálních politiků se jednání účastnil starosta města August Wieser a poslanec Heinrich d'Elvert. V sále panovalo přesvědčení, že uzavřením Moravského paktu velkostatek opustil moravské Němce a že Deutscher Volksrat by měl pokládat lex Perek za ohrožení německého školství v zemi.⁷⁶ V českém táboře s počátkem roku znění zákona ostře zkritizovala sérii článků *Rovnost*. Redakce zastávala skeptický názor k § 20 Perkova zákona a pokládala ho za plácnutí do vody. Proklamovala, že sociální demokraté nejsou nacionály, ale pokládají za přirozené, že národ si hledí své příslušníky neodnárodněním dětí zachovat. Předpokládala, že Němci zákon obejdou zřizováním mateřských školek.⁷⁷ Obdobný postoj sdílel Moravský odbor Národní rady české.⁷⁸ S blížícím se zápisem list varoval před agitací německé sociální demokracie pro německé školy vedenou na stránkách listu *Volksfreund* (tiskový orgán německé sociální demokracie).⁷⁹ Matador „radniční“ agitace list *Tagesbote aus Mähren und Schlesien* otiskl dne 28. srpna 1906 na titulní straně komentář *Noch ein Wort zur tschechischen Schulagitation*, ve kterém líčil narůstající zájem českých rodičů o německé školy ve městě. Pisatel pozitivně hodnotil přístup radnice, že umožňuje dětem ze sociálně slabých českých rodin chodit do německých škol, kde se naučí německy

⁷⁶ Für die Deutsche Schule. *Tagesbote aus Mähren und Schlesien*, 30. 1. 1906, s. 2.

⁷⁷ Nový zemský školní řád a právo rodičů. *Rovnost*, 14. 2. 1906, s. 3; Ostravsko. Tamtéž, 14. 4. 1906, s. 10.

⁷⁸ Vysmívají se sami sobě. Tamtéž, 11. 7. 1906, s. 1.

⁷⁹ Verbování českých dětí do německých škol. Tamtéž, 28. 8. 1906, s. 4.

a lépe se pak v budoucnu v životě uplatní.⁸⁰ Na celkové vyznění článku, který kromě jiného zpochybnil platnost Perkova zákona, jelikož doposud nebylo vydáno prováděcí nařízení, zareagovaly *Lidové noviny*, které naopak apelovaly na české místní školní rady, aby konaly v duchu Perkova zákona.⁸¹ Úvodník z *Tagesbote aus Mähren und Schlesien* zintenzivnil, či lépe řečeno mobilizoval, přípravy českých obranných organizací k nastávajícímu zápisu.

Aktuální problémy českého školství projednali na počátku měsíce září na půdě Moravského odboru Národní rady české⁸² zástupci Matice školské v Brně, Národní jednoty, Ústředního spolku jednot učitelských a Jednoty učitelů měšťanských škol.⁸³ V předvečer zápisů se uskutečnila veřejná schůze českých rodičů na staveništi Národního divadla, na níž promluvil Adolf Stránský, zemský a říšský poslanec, předseda Matice školské v Brně Karel Novák a JUDr. Jaroslav Budínský,⁸⁴ zemský advokát v Brně na téma *O pusté agitaci brněnské radnice před zápisem do škol*. Stránský řekl, že nebude v Brně pokoj, dokud bude radnice usilovat o české děti.⁸⁵ *Lidové noviny* psaly, že schůze byla protestem proti štvanicím zkorumpovaného německví na radnici.⁸⁶ Heslem české agitační akce se stalo *Nezaprodávejte svých dětí*.⁸⁷ První výsledky zápisu byly hodnoceny příznivě, jelikož na české školy bylo zapsáno o 234 dětí více než před rokem.⁸⁸ Německá strana výsledek komentovala slovy, že se prokázalo, že lze jen stěží hovořit o nějakém radničním teroru ve městě.⁸⁹

Z komplexního hodnocení zápisů k povinné školní docházce na Moravě českými aktivisty nevyznívají výsledky zápisu příznivě. Data z jednotlivých měst byla sesbírána korespondenčním šetřením a na jeho základě byla vydána brožura *Bojo o české dítě*, jejíž autor na první straně napsal, že zápis se odehrál ve znamení nových školských zákonů a že *úhořovitě stylizovaný § 20 Perkova zákona neznemožnil okrádání našeho národa o tisíce dětí. Do obecné školy mohou být zpravidla přijaty jen děti znalé vyučovacího jazyka*.⁹⁰ Uvedl, že česká strana dostatečně neagitovala a nebyla na zápis připravena; Národní jednoty pro jihozápadní Moravu vydala letáky až na poslední chvíli. Situaci v brněnském školství stručně zhodnotil slovy: *V Brně na německých školách je 50 %, v obcích předměstských 90 % českých*

⁸⁰ Noch ein Wort zur tschechischen Schulagitation. *Tagesbote aus Mähren und Schlesien*, 28. 8. 1906, s. 1.

⁸¹ Před zápisem do škol. *Lidové noviny*, 1. 9. 1906, s. 1.

⁸² Moravský odbor Národní rady české byl ustanoven na sklonku roku 1904. Měl v klíčových otázkách zajišťovat součinnost českých politických stran na Moravě. Z osobností moravské politiky stanuli v ustavujícím výboru právníci Pražák, Šílený a Koudela viz Z Brna. *Národní listy*, 10. 12. 1904, s. 2. Z pozůstalosti doktora Perka vyplývá, že v roce 1906 zastával post předsedy prof. Ing. Michal Ursíny, profesor stavební mechaniky na brněnské české technice, který organizoval činnost odboru i v následujících letech. Školské otázky vztahující se k Perkově zákonu řešil přímo s doktorem Perkem.

⁸³ Národní rada odbor moravský. *Moravská orlice*, 4. 9. 1906, s. 2.

⁸⁴ Archiv města Brna, T5 – JUDr. Jaroslav Budínský, Osobní fond, inv. č. 190, kart. 2. Z rukopisných poznámek uložených v osobní pozůstalosti se doktor Budínský jeví nejen nekompromisním odpůrcem ke školské politice brněnských Němců, ale především našťvaným mužem z každoročního dění v čase zápisů, což dokládají jeho útržkovité poznámky k projevům: *Každý rok práce Sisyfova – Hnusný lup a nikdy necítíme ruku něm. hloub ve svých kapsách než před zápisem – Nuže stojíme opět před zápisem – honba na české duše začíná – Vlci v rouše beránčím – Ti, kteří vás nenávidí, vás utiskují, nadávají – nemohou mít poctivých úmyslů s vašimi dětmi – Německy umět – není vzdělání apod.*

⁸⁵ Veřejná schůze. *Moravská orlice*, 8. 9. 1906, s. 2.

⁸⁶ Veřejná schůze českých rodičů na staveništi Národního divadla. *Lidové noviny*, 11. 9. 1906, s. 2.

⁸⁷ Tagesbote soptí hněvem. Tamtéž, 15. 9. 1906, s. 3.

⁸⁸ Radostný výsledek zápisu do českých škol. Tamtéž, 17. 9. 1906, s. 3.

⁸⁹ Výsledek zápisu na českých obecných školách v Brně. *Moravská orlice*, 19. 9. 1906, s. 2.

⁹⁰ NEJAL, E.: Boj, s. 1.

*děti vydáno na pospas germanizaci. Proti nám radnice a úřady.*⁹¹ Uvedl, že nejen v Brně se němečtí aktivisté obraceli k právu rodičů na vzdělání dětí, tj. k jednomu z ústředních bodů následného zápasu o dítě. Na zemském sněmu a v říšské radě proběhly interpelace českých a německých poslanců, ale z pramenů se jeví, jako by primárním tématem nastávajících měsíců byly zemské volby, ve kterých se poprvé volilo v národních katastrofách.

Následující éru můžeme rozdělit na dvě období, a to na dobu platnosti Marchetova opatření⁹² a na éru Stürghkova nařízení. Národní aktivisté nečekali na vydání prováděcích nařízení, nýbrž je minili politickým lobbingem na nejvyšších místech koncipovat. O jednání české delegace s premiérem Maxem Wladimírem von Beckem informovaly přední brněnské německé i české noviny. *Tagesbote aus Mähren und Schlesien* zpravily čtenáře o českém konceptu úprav, který by zavedl nestranné přezkoušení žáků (pozn. redakce českými aktivisty), ale s daným návrhem Češi neuspěli.⁹³ *Lidové noviny* ze stejného dne komentovaly vyznění schůzky jako úspěšné jednání, které vyústilo v příslib revize poslední vládního návrhu. Splněn měl být požadavek, aby české školské úřady mohly kontrolovat přijetí českých dětí na německé školy a nestrannost přezkoušení.⁹⁴ *Moravská orlice* referovala o schůzce v duchu uzavřeného kompromisu: *Zdá se, že záležitost školská (Lex Perek) vyřízena bude smírně. Vláda se snaží, aby se obě sporné strany v duchu českoněmecké dohody moravské v této otázce vyrovnaly.*⁹⁵ Z konečného znění tzv. Marchetova nařízení se jeví, že redakce *Tagesbote aus Mähren und Schlesien* ze znalosti vídeňských poměrů odhadla budoucí vývoj.

Tagesbote aus Mähren und Schlesien seznámily čtenáře s vydáním nařízení v komentáři nazvaném *Die Durchführungsverordnung zur lex Perek*. Podle redakce nařízení mělo být návodem pro školské úřady, jak zakročit proti pokřivenému a falešnému výkladu Perkova zákona českou stranou, ke kterému mělo docházet při loňských zápisech. Připomenut byl čtenáři postoj německé strany, že výběr školy rodičem je ústavním právem, které však Češi popírají a tvrdí, že ne vůle rodičů, nýbrž výlučně české nacionální zájmy mají rozhodující slovo. Vláda prováděcím nařízením zvolila střední cestu, čímž v konečném důsledku zkrátila právo zákonných zástupců ohledně volby vzdělávacího jazyka obecné školy. Kromě jiného byl kritizován nastolený systém přezkoušení dětí.⁹⁶ Brněnští čeští sociální demokraté zhodnotili význam prováděcích nařízení následujícím komentářem: *Mladočeši vydávali to za největší vymoženost paktu, že do opravy školského zákona vsunuto bylo ustanovení, že se mají do škol přijímati děti „zpravidla“, které znají vyučovací řeč dotyčné školy. Z toho vyvozováno Perkem, že české děti nesmí býti přijímány do německých škol. My jsme ovšem hned tehdy a s námi všichni rozumní lidé vyslovili svou pochybnost nad tím, že tak bude zákon vykládán [...] Včera bylo prováděcí nařízení ministerstva vyučování sděleno veřejnosti a úsudek o něm můžeme shrnouti krátce v tom: Zůstane vše při starém. České děti budou dále zapisovány do německých škol, spoustou klausulí jest postaráno o to, aby „zpravidla“ se nestalo pravidlem.*⁹⁷ Za politickou porážku pokládala jeho přijetí

⁹¹ Tamtéž, s. 31.

⁹² PUŠ, Ivan: Lex Perek a Marchetova prováděcí nařízení : jejich vznik, aplikace a dobová recepcce. *Časopis Matice moravské* 136, 2017, č. 1, s. 81–97.

⁹³ Tschechische Abgeordnete beim Ministerpräsidenten. *Tagesbote aus Mähren und Schlesien*, 6. 4. 1907, s. 2.

⁹⁴ Čeští poslanci z Moravu u barona Becka. *Lidové noviny*, 6. 4. 1907, s. 1.

⁹⁵ O konferenci u předsedy ministerstva. *Moravská orlice*, 7. 4. 1907, s. 2.

⁹⁶ Die Durchführungsverordnung zur lex Perek. *Tagesbote aus Mähren und Schlesien*, 28. 5. 1907, s. 1–2.

⁹⁷ „Lex Perek“. *Rovnost*, 29. 5. 1907, s. 3.

Moravská orlice, která v přímé reakci výstižně napsala: *Věc svoji spravedlivou jsme skoro zcela prohráli. Ministr vyučování Marchet vydal prováděcí nařízení k zákonu Perkovu. Slovo „zpravidla“ vysvětluje po přání Němců. To znamená: Z pravidla ten zákon neplatí, nýbrž vůle rodičů platí z pravidla. V závěru komentáře byla nastíněna cesta, jak vést zápas o dítě dále: Ale něco přec nám bylo přidáno. Můžeme dělati poplach instanční cestou. Nic víc však, neboť slova „neb jiné podstatné důvody rodičů“ zhroutlí konečně všechny reklamační naše důvody.⁹⁸ Periodikum *Lidové noviny* rovnou obvinilo vládu z pokračování germanizace dětí, tedy [...] vláda jejich vydáním [prováděcí nařízení] k ujasnění Perkova zákona valně nepřispěla, sama v něm provedla tanec mezi vejci, tj. pečovala všemožně o to, aby germanizaci ponechala alespoň nějakou cestu.⁹⁹ Nejen pro brněnské poměry zhodnotil přijatá prováděcí nařízení nejvýstižněji olomoucký *Pozor*, když napsal: [...] *Lidové noviny* píší, že nařízení nejsou jasná a že Dr. Marchet provádí tanec mezi vejci, ale jasná jsou – Dr. Marchet jimi otevřel Němcům zadní dvířka, aby stejně jako dříve na školách německých poněmčovali, znemravňovali a ohlupovali mohli mládež českou.¹⁰⁰*

Letní měsíce se v kruzích českých a německých aktivistů staly obdobím intenzivní mobilizace a příprav na nadcházející zápisy. *Lidové noviny* rozpoutaly emotivní kampaň, která v hojné míře využívala mobilizační výrazy jako boj či zápas o dítě: *Voláme české lidi k nejvážnějšímu a nejzodpovědnějšímu boji – k boji o české děti [...] Až se budou psát kulturní dějiny habsburské monarchie ve dvacátém století, budou tam naše zápasy o děti smutnou a skandální kapitolou. Každé české dítě v německé škole je hanbou nás všech.*¹⁰¹ *Ukažme Praze, jak dovedeme zápasit my na Moravě.*¹⁰² Na německé straně jim byl oponentem „radniční“ list *Tagesbote aus Mähren und Schlesien*, který v prvé řadě rozporoval českou letákovou akci, kterou se dávalo na vědomí, že pokud čeští rodiče запиší dítě německé školy, budou v souladu s lex Perek pokutováni. Naopak tvrdil, že rodiče nadále mají svobodné právo výběru školy, a to zejména v případě, kdy si přejí, aby se jejich dítě naučilo světovému jazyku. Komentář byl rovněž zakončen emotivně, že čeští agitátoři vykládají pohádku o německém lovu dětí.¹⁰³ List nezmínil obstrukce a jednání brněnské radnice, které byly jednou z příčin vyostřené rétoriky a konání českých aktivistů, jako např. sporné vymezení nových školských obvodů ve městě,¹⁰⁴ nepřipuštění českých zástupců ke zpracování seznamů dětí školou povinných i pozdní ustanovení české okresní školní rady.¹⁰⁵ V reakci česká školní rada vyzvala české rodiče, aby zapisovali děti do českých škol bez

⁹⁸ Lex Perek. *Moravská orlice*, 2. 6. 1907, s. 1.

⁹⁹ Prováděcí nařízení k Perkovu zákonu. *Lidové noviny*, 28. 5. 1907, s. 1; Prováděcí nařízení k Perkovu zákonu. Tamtéž, 29. 5. 1907, s. 1.

¹⁰⁰ Prováděcí nařízení ku školskému zákonu moravskému. *Pozor*, 29. 5. 1907, s. 1.

¹⁰¹ České dítě – do české školy. *Lidové noviny*, 28. 8. 1907, s. 1.

¹⁰² Svatý boj. Tamtéž, 29. 8. 1907, s. 3.

¹⁰³ Die Schuleinschreibungen. *Tagesbote aus Mähren und Schlesien*, 30. 8. 1907, s. 1.

¹⁰⁴ Do rozdělení školských úřadů podle národnostního principu tvořilo město Brno jeden školní obvod a tímto argumentovalo v případě požadavků ohledně zřízení nových českých škol. Na zastupitelstvu konaném dne 29. května 1907 schválilo rozdělení katastru města na čtyři české školní obvody spravované jednou školní radou. Podle českých zástupců mělo být až v kompetenci české školní rady a nadto vymezené školní obvody měly porušovat princip návštěvy nejbližší školy. Proto česká školní rada od svého ustanovení usilovala o jejich revizi a po neúspěšném odvolání k zemské školní radě se odvolala ke SSD. Rozhodnutí SSD č. 1553 ze dne 3. února 1912 pokládalo českou stížnost za neopodstatněnou.

¹⁰⁵ Ku zápisu. *Rovnost*, 4. 9. 1907, s. 4, Tamtéž, 11. 9. 1907, s. 2.

ohledu na tyto obvody.¹⁰⁶ V již tak vyhrocené atmosféře se na veřejnosti objevily německou stranou v češtině vydané agitační letáky k zápisu českých dětí na německé školy. Leták zpochybňoval kvalitu brněnských veřejných škol s českým vyučovacím jazykem a jako červený hadr na býka musela na české aktivisty působit urážející slova, že jen ti Češi dosáhli všeobecného vzdělání, kteří absolvovali německé školy. Citujme z letáku: *A nikdy se nebáli, že se stanou blbci, nýbrž věděli předobře, že takto dosáhnou předních a nejpřednějších míst ve společnosti a státě.*¹⁰⁷ V předvečer zápisů se uskutečnila protestní schůze českých rodičů v Besedním domě, v jejímž průběhu poslanci Šílený, Bulín, Budínský a Šilinger zkritizovali Marchetovo nařízení. Po skončení schůze se někteří účastníci střetli v Rudolfově ulici (dnes Vackova) s německými aktivisty. Zakročil musela policie; střet si vyžádal několik zraněných.¹⁰⁸ V této vypjaté atmosféře se na obou stranách ozývalo volání, že excesům při zápisích by se mohlo předejít přítomností poslanců. Ti se však na půdě zemského sněmu bouřlivě a vášnivě přeli, kdo a jak vedl před zápisu nezákonnou agitaci, ale k nalezení legislativního řešení, které by zamezilo početným excesům, nenašli politickou vůli.¹⁰⁹

Rovnost po zápisích uvedla, že dopadly celkem dobře.¹¹⁰ Poslanec Ladislav Pluhař podal na místodržitelství jménem českých rodičů stížnost k novým školským obvodům v Brně.¹¹¹ Následovala stížnost Jaroslava Budínského na konání starosty města Wiesnera, který z pozice předsedy c. k. okresní školní rady nechal zpracovat soupis dětí ještě před ustanovením české školní rady, čímž měl poškodit při zápisích českou stranu. Soupisové archy nadto měly obsahovat rubriky v rozporu s Marchetovým nařízením.¹¹² Obdobně vyznívající stížnost přednesl Jaroslav Budínský na půdě české sekce zemské školní rady.¹¹³

O pár řádků výše jsme uvedli, že *Moravská orlice* v reakci na vydání Marchetova nařízení uvedla, že další scénou zápasu o dítě budou instanční stížnosti. Složitá a zdlouhavá cesta instančních stížností byla zahájena po skončení zápisů. I když se z tisku jeví, že česká strana přijala výsledek zápisů s jistým uspokojením, tisk pravděpodobně z taktických důvodů neinformoval o podání těchto stížností. Rekonstruuje první ze stížností po vydání Marchetova nařízení, kdy české školní úřady reklamovaly z německých škol na 600 dětí. Dne 19. října 1907 se česká školní rada usnesla, že vyzve německou školní radu,

¹⁰⁶ Zápis do českých obecných škol v Brně. *Lidové noviny*, 10. 9. 1907, s. 3.

¹⁰⁷ Rohrerova péče o české děti. Tamtéž, 11. 9. 1907, s. 1.

¹⁰⁸ Proti germanizační agitaci. Tamtéž, 12. 9. 1907, s. 1.

¹⁰⁹ Mährischer Landtag. *Tagesbote aus Mähren und Schlesien*, 18. 9. 1907, s. 5. Tamtéž, 19. 9. 1907, s. 2. Podány byly německý a český pilný návrh k nezákonné agitaci v době školních zápisů. Dr. Freissler zejména v reakci na rozsáhlý elaborát poslance Stránského o konání moravských Němců v každoročním čase zápisů uvedl, že i Češi vedou již týdnů před zápisu horlivou agitaci, a to zejména v Novém Jičíně, Hrabové a Mariánských Horách. Poté dr. Fischel reagoval na doktora Stránského, že přistoupili ke schválení lex Perek, jelikož věřili, že bude loajálně prováděn, tj. zachová právo rodičů na výběr školy, ale z české strany se vyhrožuje těm, kteří zapíší české dítě do německých škol vězením. Projev ukončil slovy: *Velcí muži českého národa vzešli z německých škol*. Poslanec P. Šilinger řekl: *Mysleli jsme, že lex Perek tyto třenice odstraní*. Uvedeny jsou jen hlavní ideové linky proběhlé parlamentní debaty, která se vedla po tři sněmovní schůzi. Není na tomto místě prostor ji šíření interpretovat, tedy viz doslovný záznam – *Sněmovní list o sezeních moravského sněmu zemského svolaného Nejvyšším patentem*. Brno 1907, s. 101–110, 177–216, 270–304. Komentátor *Moravské orlice* k debatě uvedl, že pro moravské poměry zdokumentovala česko-německý zápas o dítě. Sněm markrabství moravského. *Moravská orlice*, 19. 9. 1907, s. 2.

¹¹⁰ Zápis do českých škol v Brně. *Rovnost*, 17. 9. 1907, s. 4.

¹¹¹ Čeští rodičové proti násilí radnice. *Lidové noviny*, 16. 9. 1907, s. 2.

¹¹² Proti nezákonnostem ryt. Wiesera při školních zápisích. Tamtéž, 24. 9. 1907, s. 4.

¹¹³ Z české zemské školní rady. Tamtéž, 18. 2. 1908, s. 1–2.

aby jí poskytla seznamy dětí zapsaných na německých školách. Dne 30. října se konala další schůze, které se nezúčastnil předseda, tj. starosta města Brna. Německá školní rada požadované seznamy dodala a česká na základě jejich prostudování dospěla k názoru, že bude v souladu s § 8 Marchetova nařízení žádat přezkoušení 609 dětí. U těchto dětí měli pochyby ohledně znalosti a ovládnání jazyka vyučování. Na tomto místě je nutné zdůraznit, že stěžovatelé odvozovali případnou příslušnost k českému národu z český vyznávajících příjmení uvedených v seznamech.

Česká školní rada reklamovala 609 dětí, ale úřady pro přepočtu došly k číslu 605, jelikož někteří byli uvedeni dvakrát. Poté byl počet snížen o 61 žáků, kteří navštěvovali české školy. Dále bylo vyškrtáno čtrnáct dětí ze soukromých škol a šest ze cvičné školy. Podle znění § 3 Marchetova nařízení bylo vyřazeno 31 žáků a dalších 35 bylo vyloučeno z důvodu absolvování německé školy v předchozím roce. Reklamace se nakonec týkala 440 žáků, ze kterých 423 bylo zapsáno do první třídy a sedmnáct do vyšších tříd.

Zemská školní rada nařídila přezkoušení 440 žáků na 14. ledna 1908. Dobrou znalost němčiny prokázalo 386 žáků. Německého jazyka nebylo mocno jedenáct dětí; ty byly z německých škol vyškoleny. Zkouše se nepodrobilo 43 dětí. Dvě z těchto dětí teprve chodily do školky. Pět se z města odstěhovalo a tři se nepodařilo dohledat. Ze zbývajících 33 žáků bylo 27 nemocných. Šest se přestěhovalo v rámci školských obvodů. Přezkoušení těchto 33 žáků bylo nařízeno výnosem zemské školní rady ze dne 14. května 1908. Z nemocných dětí byli dva chlapci z květnových zkoušek vyloučeni. V případě Josefa Richtera se zjistil německý původ – *der ganz deutsche Abkunft ist*. Druhý chlapec byl kvůli nemoci osvobozen od školní docházky po celý rok. Z dodatečně přezkoušených 27 žáků prokázalo znalost německého jazyka. Pro přetrvávající nemoc nebyly vyzkoušeny další čtyři děti.¹¹⁴

Výše nastíněnou etapu instanční stížnosti nejvýstižněji zhodnotil na agitační schůzi k zápisům 1908 z pozice člena české školní rady Vlastimil Tusar,¹¹⁵ když vyslovil názor, že Marchetovo prováděcí nařízení udělalo z § 20 lex Perek iluzorní záležitost. Kritiku doložil výsledkem stížnosti k zápisům 1907/1908: *V září byl vykonán zápis, v listopadu jsme reklamovali oněch šest set dětí a v únoru byly s nimi vykonány zkoušky. Ty byly provedeny německou zkušební komisí za vedení německého zemského inspektora a rozhodovala o zkoušce konečně německá zemská školní rada, a tak se stalo, že jsme ze 600 reklamovaných dostali zpět 11 dětí! Tak vyhlíží ve skutečnosti vymoženost paktu a zásluha dra Perka v pravém světle. Máme sice v Brně nyní svou českou okresní školní radu, poněvadž však předsedou její jest starosta, který má exekutivní moc, dělá si radnice zase, co chce, a my máme pouze možnost kontroly a protestu.*¹¹⁶ V době Tusarova proslovu ještě probíhal přezkum stížností vážících se k inkriminovanému zápisu. Stížnosti tentokrát podali zákonní zástupci vyloučených dětí, tj. konkrétně August Říháček, Josefina Krejčíř, Antonie Dosedla, Ferdinand Skřivan, Franz Palka a Marie Křiwanek. Až na poslední jmenovanou v první instanci neuspěli, protože se na ně nevztahovala výjimka § 3 nařízení z roku 1907. Dva se odvolali k vyšším instancím a stížnosti skončily rozhodnutím ministerstva kultu a vyučování. V případě Říháčkovy stížnosti ministerstvo zaslalo dne 23. ledna 1909 zemské školní radě výnos, že s ukončením školního roku 1907/1908 je stížnost bez-

¹¹⁴ MZA, fond ZŠR, inv. č. 290–12366.

¹¹⁵ Vlastimil Tusar, skvělý řečník a organizátor, se po několika málo letech působení v Brně (od 1903) stal předním agitátorem v zápasu o dítě mezi brněnským dělnictvem.

¹¹⁶ Ze schůze s Tusarem. *Rovnost*, 12. 8. 1908, č. 209, s. 2.

předmětná. Stížnost Franze Palky ohledně vyloučení dítěte v pěstounské péči Leopolda Zoubka byla výnosem ministerstva ze dne 12. prosince 1908 s ohledem na přezkoušení shledána bezdůvodnou. Ze spisu vyplývá, že na pátou třídu sice chlapec slušně počítal, ale nebyl schopen v německém jazyce komunikovat. Podle školního inspektora němčině rozuměl na úrovni být schopen sledovat výuku v německé škole, což vedlo k výnosu ze dne 10. června 1908 o ponechání ve škole,¹¹⁷ což zrušilo výše uvedené rozhodnutí ministerstva kultu a vyučování.¹¹⁸

Přerušíme na tomto místě chronologickou linku výkladu interpretací zápisu pro školní rok 1907/1908. Čeští aktivisté reprezentovaní Jaroslavem Budínským, od roku 1907 novým předsedou Matice školské v Brně, pokládali za příslušníka českého národa každé dítě, jehož jméno znělo česky. Do stížnosti uvedli abecední seznam těchto žáků a předpokládali, že jejich rodiče jednájí buď pod vlivem ekonomicko-sociálních faktorů, jako např. potenciální ztráta zaměstnání v německých firmách a obecních službách, vystěhování z bytu ve vlastnictví německého majitele, nebo z důvodu národní indolentnosti. Nepřipouštěli asimilační proces pracovních migrantů spojený se ztrátou původní kulturní identity a vytvářením identity v souvislosti s adaptací na nové podmínky a prostředí každodenního života. Nereflektovali početná smíšená manželství. Jejich koncept byl černobílý. Neodpovídal realitě a tím narážel u části bilingvní společnosti, pro kterou byla diglosie běžná, na bariéru nepochopení.

Z pramenů je evidentní, že výsledek české reklamace k zápisům 1907/1908 vedl v kruhu českých aktivistů k rozčarování či jisté apatii. S energií sobě vlastní nadále agitoval pro české školy Vlastimil Tusar na stránkách *Rovnosti*, ale *Moravská orlice* a *Lidové noviny* oproti listu sociálních demokratů v mobilizační rétorice stagnovaly. *Moravská orlice* s náznakem jisté rezignace v předvečer zápisu napsala k německým agitačním letákům distribuovaným českým rodičům, že snad na ně odpoví zápisem dětí do českých škol. *Lidové noviny* uvedly, že tentokrát se agitace účastní též německé dámy, které rodičům slibují obdarování dětí obuví a oděvy v případě zápisu do německé školy. Na základě vzorů chování a jednání lze říci, že tato agitace mohla být z hlediska genderu úspěšná mezi ženami. Text končil emotivními slovy: *V poslední chvíli voláme k českým rodičům, aby se těmito stvůrami nedali lákat, aby nevěřili lživým letákům, aby na své krvi, na svých dětech nepáchali neodpuštělný zločin a neposílali je do německých škol!*¹¹⁹ Z vypjatého zápisu na obecné školy s německým vyučovacím jazykem na Vídeňské ulici lze vyvozovat, že s postoji českých aktivistů se opětovně neztotožňovali všichni čeští rodiče. Čeští studenti minili agitovat na místě, ale neuspěli. Děti se k nim měly obracet zády slovy: *My nejsme žádní Češi, my jsme Brňáci, Němci*. Ve vyhrocené atmosféře jedna z českých matek studentům nadávala: *Starejte se radši, než o české školy, aby žrádlo bylo lacinější!*¹²⁰

Po zápisech se české listy shodly, že dopadly dobře, tj. lépe než v předchozích letech.¹²¹ *Rovnost* v pozadí daného stavu viděla nárůst počtu uvědomělých českých rodičů v řadách dělnictva. *Moravská orlice* nadto uvedla, že ještě mnoho českých dětí je zapsáno ve školách

¹¹⁷ ÖStA, AVA, Unterrichtsministerium, 18 Mähren, kart. 5247.

¹¹⁸ MZA, fond ZŠR, inv. č. 295–2946.

¹¹⁹ Zápisová agitace Němců. *Lidové noviny*, 14. 9. 1908, s. 2.

¹²⁰ Boj o české dítě na Vídeňce. Tamtéž, 15. 9. 1908, s. 3; Nacionální běsnění. *Rovnost*, 16. 9. 1908, s. 5.

¹²¹ Výsledek zápisu na českých obecných školách v Brně. *Lidové noviny*, 20. 9. 1908, s. 3; Zápis do českých škol obecných v Brně. *Rovnost*, 16. 9. 1908, s. 5.

německých.¹²² Národní rada česká prostřednictvím těchto periodik vyzvala veřejnost, aby jí zprostředkovala informace o průběhu zápisů a stížností.¹²³

Z reklamačních stížností vztahujících se k zápisům pro školní rok 1908/1909 uveďme českou stížnost ohledně přijetí tří žáků na německé měšťanské školy, které podle názoru stěžovatelů nebyly mocny německého vyučovacího jazyka. Tentokrát opustíme rovinu sporu, zda žáčky uměly či neuměly dostatečně německy. Když zemská školní rada nařídila přezkoušení jmenovaných dívek, dostalo se jí ze strany magistrátu ostré odpovědi ze dne 13. dubna 1909. Obec podala proti výnosu zemské školní rady ze dne 30. března 1909 stížnost na ministerstvo kultu a vyučování, jelikož podle jejího právního názoru lex Perek platil jen pro obecné školy. Ve stížnosti bylo uvedeno, že nařízení ze 14. května 1907 k *jalovému, holému a nejasnému lex Perek* podává výklad a pouze v § 3 uvádí za jakých podmínek mohou být děti neznalé vyučovacího jazyka přijaty na měšťanské školy. Podle obecních právníků školní legislativa stanovuje rozdíly mezi obecnou a měšťanskou školou. Dítě z obecné školy mohlo být přijato do měšťanky jen pokud mělo dobré známky z vyučovacího jazyka a počtů. Pokud podmínku nesplňovalo, tak bylo při přijetí přezkoušeno, což měl být případ reklamovaných tří žáků. Stížnost pokládala rétorickou otázku, zda lex Perek nařizuje druhou zkoušku a pokud ne, je česká stížnost v rozporu se školskou legislativou. V obdobném duchu reagovala dopisem z 15. dubna 1909 německá okresní školní rada, tj. žádný výklad neuvádí platnost lex Perek pro měšťanky. Ministerstvo kultu a vyučování výnosem ze dne 14. února 1910 dalo obci v této kauze za pravdu.¹²⁴ Pokud se podíváme do spisu na vzdělávací úspěchy jmenovaných tří dívek na německé měšťanské škole, jedna z důvodů nedostatečné klasifikace z vyučovacího jazyka musela opakovat ročník, druhá přestoupila na dívčí lyceum a třetí ze školy vystoupila.¹²⁵

Zápas o dítě zpravidla sílil na jedné či druhé straně vlivem četných impulsů. Početnou skupinu podnětů tvořily výnosy ministerstva kultu a vyučování a rozhodnutí SSD, na které obě strany obratem reagovaly. Vyburcovaly je k aktivizování sil, zejména když předchozí akce byla spojená s demotivací, zda jejich činnost má vůbec smysl, jako např. výsledek české stížnosti k zápisům pro školní rok 1907/1908. Jedním z takových impulsů se pro brněnské české aktivisty stalo rozhodnutí SSD ze dne 10. července 1909 o nezákonnosti zápisu českých žáků na školu v Židlochovicích¹²⁶ pro školní rok 1907/1908. Senát SSD dospěl k názoru, že došlo k principiálnímu porušení Perkova zákona.¹²⁷ Německý tisk roz-

¹²² Výsledek zápisu v Brně. *Moravská orlice*, 19. 9. 1908, s. 2.

¹²³ Výsledek zápisu na českých obecných školách v Brně. *Lidové noviny*, 20. 9. 1908, s. 3.

¹²⁴ Praxe se změnila rozhodnutím SSD č. 6577 z 10. 6. 1911 – lex Perek má platnost pro měšťanské školy.

¹²⁵ MZA, fond ZŠR, inv. č. 303–9084. Skutečnost, že ne všechny dívky na brněnských německých měšťanských školách ovládaly německý jazyk na úrovni rodilých mluvčích, dokládá zápis zemského školního inspektora z roku 1913 po inspekci na jedné z měšťanských škol. ŮStA, AVA, Unterrichtsministerium, 18 Mähren, kart. 5236.

¹²⁶ Zápas o dítě se na přelomu 19. a 20. století neodehrával pouze v katastru města Brna, ale v plné síle národnostních antagonismů se rozšířil do okolních obcí.

¹²⁷ Autentický výklad zákona Perkova. *Lidové noviny*, 25. 7. 1909, s. 1. Přezkoušení sedmi z osmi reklamovaných žáků proběhlo bez přítomnosti zástupce druhé MŠR (české). Soud v příslušném judikátu stanovil závaznou praxi, že k přezkoušení za účelem zjištění jazykových znalostí dítěte kvůli přípustnosti jeho přijetí do školy dle lex Perek mají být přizváni zástupci obou místních školních rad viz INDRA, Richard: *Zákon Perkův*. Zábřeh 1913, s. 5. Zábřežský právník Richard Jindra z praxe reklamačních řízení pokládal za první vlaštovku na cestě k nápravě rozhodnutí SSD ze dne 11. prosince 1910 č. 6727 týkající se zápisů v Uherském Hradišti, které definovalo znalost jazyka jako schopnost používat ho jako komunikačního prostředku a formulovat v něm své myšlenky a představy odpovídající národnosti rodičů (dle níž se řídí národnost rodičů) viz Tamtěž, s. 6. Celkově byl tento právník ohledně uplatnění judikátů SSD v praxi skeptický. INDRA, Richard: *Zákon Per-*

hodnutí komentoval jakožto omezení práva rodičů při výběru školy.¹²⁸ *Rovnost* pokládala rozhodnutí za průlomové a s odkazem na neúspěch reklamaci k zápisům 1907/1908 je citovala v *plném znění*.¹²⁹ *Lidové noviny* vyslovily názor, že výnos ve své podstatě anuluje Marchetovo nařízení. Oba listy vyzvaly čtenářstvo k zahájení předzápisové agitace; argumentovat se mělo v duchu rozhodnutí SSD k židlochovické kauze.¹³⁰ Plné znění rozsudku bylo vydáno formou letáku nazvaného *České dítě do české školy. Rozsudek nejvyššího správního soudního dvoru o závazné moci Perkova zákona pro školní úřady a pro rodiče školních dětí*.¹³¹ Moravský odbor Národní rady české uspořádal dne 29. srpna 1910 schůzi k nastávajícím zápisům v Besedním domě, na které přednesl hlavní referát k významu výše uvedeného rozhodnutí SSD doktor Perek. Poté byl text referátu, jenž obsahoval detailní rozbor, jak formálně postupovat při zápisech, aby se jednalo v souladu s lex Perek a vyučovacím řádem, distribuován v režimu důvěrné mezi českými aktivisty.¹³²

Německou agitaci vedl zkušený harcovník Alfred Fischel s Rudolfem Rohrerem juniorem. Výkonná síť členstva německých obranných organizací kromě jiného distribuovala po městě letáky obracející se k českým rodičům, aby zapsali děti na německé obecné školy. Kromě obvyklého líčení výhod a kvalit německých škol letáky opakovaně zpochybňovaly morální kvality českých aktivistů, když uváděly, že jejich děti chodí do německých škol.¹³³ Propaganda se na obou stranách dostala na úroveň bulváru; dávno již překročila hranice politické korektnosti.

Konzervativně agitovala jen *Moravská orlice*, ale stěží lze zhodnotit, do jaké míry byl apel na křesťanské hodnoty či Komenského ideje účinný. Kontraproduktivně mohlo též působit obviňování českých žen ze zapisování dětí do německých škol kvůli početným benefitům,¹³⁴ tj. konkrétně poskytování školních pomůcek, oděvů a stravy během vyučování, a to zejména v případě matek samoživitelek, kterým česká strana nemohla nabídnout obdobné výhody spojené s návštěvou českých škol. *Rovnost* v agitační rétorice spojila zápas o dítě s ideologií socialismu a třídním bojem; v mateřském jazyce vzdělaný pracující se rychleji emancipuje.¹³⁵ *Lidové noviny* v tradičním narativu národní pospolitosti líčily zápisy jako velkou bitvu o české děti, tj. příslušníky národa. Ve dnech zápisu monitorovali dění přímo v terénu přední národní aktivisté a souběžně členové školních rad doktor Budínský a redaktor Tusar. Výsledek zápisu byl českou stranou hodnocen rozporupně, což do jisté míry reflektuje polarizaci české politiky. Podle *Moravské orlice* nedopadly dobře. Opačný názor zastávaly *Lidové noviny* a *Rovnost*, které uvedly mírný nárůst dětí na českých školách při konstatování, že mnohé jsou ještě zapisovány na německé školy,

kův v praxi. *Stráž Moravy*, 1910, č. 7. s. 186–187; Tamtéž, 1911, č. 3. s. 41–42; Tamtéž, 1911, č. 9, s. 223–224.

¹²⁸ Die lex Perek vor dem Verwaltungsgerichtshof. *Tagesbote aus Mähren und Schlesien*, 23. 6. 1909, s. 1–2. Zdůrazňoval, že otcové volili v německém volebním katastru a děti chodily do německých školek; Tamtéž, 21. 7. 1909, s. 1; Tamtéž, 23. 7. 1909, s. 1; Wotawa, August: Der Verwaltungsgerichtshof Und Die Lex Perek. (Zur Entscheidung Des V.-G. -H. Vom 10. Juli 1909). *Der getreue Eckart*, 1909, Nr. 9, s. 410.

¹²⁹ Před zápisy do škol. *Rovnost*, 23. 7. 1909, s. 1.

¹³⁰ Školský obzor. *Lidové noviny*, 8. 8. 1909, s. 9.

¹³¹ Archiv Národního muzea, fond Pozůstalost JUDr. Václav Perek, kart. 1.

¹³² Tamtéž.

¹³³ Česká agitace pro německou školu v Židenicích. *Lidové noviny*, 10. 9. 1909, s. 1.

¹³⁴ Českým ženám! *Moravská orlice*, 3. 9. 1909, s. 1; Tamtéž, 5. 9. 1909, s. 1; Tamtéž, 21. 9. 1909, s. 1.

¹³⁵ Zápisy školní. *Rovnost*, 12. 9. 1909, s. 2. Do budoucna list vkládal naděje do národnostně uvědomělého a organizovaného dělnictva, pro které výhrůžky propuštění ze zaměstnání ztrácely hrozbou rozpoutání stávkový na významu.

k čemuž značnou měrou přispívá předškolní výchova v německých školkách. Radnice v souladu s vytyčenou nacionální obrannou strategií investovala do rozvoje německých školek značné finanční prostředky.¹³⁶ Matice školská v Brně nebyla schopna v jejich počtu a kvalitě obci konkurovat, jelikož nedisponovala takovými finančními prostředky a nadto byla po celé první desetiletí 20. století zmítána spory mezi čelnými osobnostmi, které ji ve vlastní činnosti oslabovaly.

Obec v obranné školské politice našla další skulinu ve školské legislativě a formou subvencí dotovala provoz škol zakládaných školskými spolky nejen na katastru města, ale i na předměstích.¹³⁷ Jak se reklamačním řízením čeští aktivisté přesvědčili, na tyto školy se nevztahovala platnost Perkova zákona. V praxi na ně v průběhu školního roku přecházeli žáci, kteří by neuspěli u nařízeného přezkoušení z německého jazyka.

Zápis pro školní rok 1910 nebyl spojen s rozsáhlou kampaní na stránkách českého tisku a též německá agitace neměla být podle *Lidových novin* hlučná.¹³⁸ Skončil pro české aktivisty neúspěšně. *Moravská orlice* ve shodě s *Tagesbote aus Mähren und Schlesien* informovala o poklesu počtu zapsaných dětí na českých školách. Příčiny uváděla dvě: 1) národní indolenci – jazykem pramene *lid národnostně není dosud tak uvědoměným a charakterním, aby dovedl konat prostou svoji národní povinnost* a 2) způsob vedení školské politiky Stránským a Budínským.¹³⁹ Doktor Budínský se na jaře příštího roku v důsledku rozporů předsednického místa v Matici školské v Brně vzdal¹⁴⁰ a právní agendu po něm převzal doktor Bulín.

Vydání Stürghova nařízení, kterým se zrušila platnost nezákonného § 3 Marchetova nařízení, pokládáme za jeden z posledních impulzů, který zmobilizoval české aktivisty v brněnském zápase o dítě. Kromě kampaně v tisku, svolání manifestačních schůzí, intervence poslanců ve veřejném prostoru v blízkosti českých škol se čeští aktivisté obrátili k metodám, které nejsou omluvitelné ani v obranném zápase, a to vyzvání veřejnosti, aby Matiční kanceláři udávala české rodiče, kteří zapsali děti do německých škol.¹⁴¹ Po zápisech česká okresní školní rada reklamovala 711 dětí, které rozdělila do dvou skupin, tj. do A zanesla 544 dětí, které dosud nebyly reklamovány, a to včetně třinácti na soukromých školách, a do B 167 žáků, které výnosem ministerstva kultu a vyučování ze 4. srpna 1911 byly s ohledem na zrušení Marchetova nařízení z německých škol vyškoleny. Pomyslnou tečku za touto kauzou učinil výnos SSD ze dne 12. dubna 1913 č. 3920, který potvrdil správnost českého výkladu, že jednou vyškolení žáci z německých škol nemají být do těchto škol býti opětovně přijati. V mnoha ohledech čeští aktivisté ve společnosti nará-

¹³⁶ Brněnská radnice po roce 1910 zřídila úřad pro ochranu dětí v Brně, německý Kinderschutzamt, tj. poručníků z povolání. Z rozpočtu na jejich činnost vyčlenila 40 000 K a cca 2 000 dětem (zejména svobodných matek) přidělila na 800 poručníků německé národnosti. Čeští aktivisté apelovali, že je třeba hledat pro české děti svobodných matek české poručníky, ale radniční výpomocí poskytnuté těmto ženám nemohli konkurovat. Brněnská Matice školská roku 1912. *Moravská orlice*, 15. 4. 1913, s. 1; Zřízení poručníků z povolání v Brně. *Lidové noviny*, 3. 6. 1913, s. 3.

¹³⁷ Spolek Deutscher Vorortverein zřídil na katastru města čtyři soukromé školy a v obcích Husovice a Židenice po jedné soukromé německé obecné škole. FISCHER, A.: Das tschechische Volk, s. VII–VIII.

¹³⁸ Po zápisech. *Lidové noviny*, 13. 9. 1910, s. 1.

¹³⁹ Po brněnském zápise. *Moravská orlice*, 14. 9. 1910, s. 1. Komentátor dění srovnával situaci v Brně s Olomoucí, tedy volnými slovy z textu: *Nejsme na tom jako v Olomouci, kde se i střední vrstvy živnostenstva a obchodnictva národnostně uvědomují*.

¹⁴⁰ Archiv města Brna (dále AMB), T5 – JUDr. Jaroslav Budínský, Osobní fond, kart. 1, inv. 106. Rezignaci na předsednický post a místo ve výboru odeslal 13. března 1911.

¹⁴¹ Českým rodičům. *Lidové noviny*, 19. 9. 1911, s. 1.

želi na fakt, který označovali *hladem/touhou po němčině* ve městě a okolí, proti němuž již nemínili bojovat osvětou, ale pokračováním v reklamování žáků ve jménu národa bez ohledu na fakt, zda se s daným rodičem ztotožňují, či nikoliv.¹⁴²

Na sklonku léta 1912 český tisk rozdmýchal kampaň pod heslem české dítě do české školy. Vycházel z údajů, že 5 000 až 6 000 dětí na německých školách by mělo být vzděláváno na školách českých, ale čísla se lišila. *Moravská orlice* psala o 1 500 českých žácích na německých školách. Vlajkovou lodí vyhocené kampaně se staly *Lidové noviny*, které vyostřenou rétorikou burcovaly k zápisům na české školy. Po zápisech bylo na české školy zapsáno 3 296 žáků, tj. o několik desítek více než v předchozím roce. Tara Zahra na tomto zápisu dokumentuje zápas o dítě v českých zemích, kdy doslovně uvádí *In the city of Brno/Brünn alone 926 children were reclaimed from German school in September 1913*, aniž interpretuje průběh této reklamace. Ze spisů vyplývá, že se jednalo o reklamaci zápisu pro školní rok 1912/1913. Stížnost podala dne 16. října 1912 c. k. česká okresní školní rada a žádala: 1) přezkoušení 926 reklamovaných dětí, 2) vedení disciplinárního řízení s řediteli německých škol, protože jim nepředložili seznamy dětí, které byly zapsány bez znalosti německého jazyka – s odkazem na § 9 Marchetova nařízení, 3) stěžovala si, že ředitelství škol nepředložily oprávněné seznamy a 4) že jim seznamy neposkytly soukromé školy v Brně. Ve skutečnosti se jednalo o reklamaci dětí, na které mohly mít nárok obě národnosti, protože stěžovatelé v praxi narazili na výše uvedené administrativní bariéry. Nebyli schopni předložit realitě odpovídající seznam reklamovaných žáků, protože jen některým členům českých školských úřadů bylo umožněno nahlédnout do obcí zpracovaných soupisů. Jazykem pramene: *Tím znemožněno jí, aby si udělala seznam dětí školou povinných jako nejdůležitější pomůcku pro reklamaci, a znemožněno jí tedy řádné vykonání práva reklamačního [...] Okresní školní rada provádí dosud reklamaci vždy na slepo, vybírající dívky s českými jmény. Přirozeně označila tudíž mnohé dívky, které vyučovacího jazyka jsou mocny, poněvadž české jméno tuto možnost nevylučuje. Na druhé straně však německé jméno není ještě důkazem, že by dítě bylo německé a německého jazyka mocné.*

Zemská školní rada na základě prošetření předložených dat dospěla dne 25. ledna 1913 k výnosu, ze kterého uveďme, že stížnost byla bezdůvodná pro 47 dětí. Pět ukončilo školní docházku dosažením věku čtrnácti let, šest žáků se přestěhovalo, dvě děti nebyly na obecných školách, ale v městském sirotčinci, a 34 navštěvovalo soukromé školy. Stížnost neměla žádný následek pro: a) 672 dětí, u kterých předepsaná zkouška (12. prosince 1912) prokázala, že jsou vyučovacího jazyka zcela znalé, b) 62 dětí, u kterých již v předchozím roce zkouška prokázala, že jsou německého jazyka mocny a z toho dvě přísluší k německé národnosti a c) 81 dětí, které v předchozím roce chodily na německé veřejné školy a nebyly v daném roce reklamovány (z právního hlediska nebyly reklamovány při prvním přijetí). Poté následoval výčet individuálních zjištění, jako např. že dítě nebydlí ve školním obvodu české okresní školní rady, je polské nebo německé národnosti. Vyškoleni byli tři žáci, kteří nesložili zkoušku. Ze zdravotních a dalších příčin zbývalo přezkoušet 57 dětí. Rodina jednoho dítěte se přestěhovala. Ze seznamu reklamovaných dětí s uvedením povolání rodičů vyplývá, že česká strana reklamovala žáky napříč sociální skladbou rodičů. Následovala řada přezkumných stížností k dílčím částem výnosu; c. k. české okresní školní rada se odvolala k ministerstvu kultu a vyučování dne 4. dubna 1913.

¹⁴² AMB, T5 – JUDr. Jaroslav Budinský, Osobní fond, inv. 190, kart. 2. Rukopisný koncept jednoho z projevů ke školské problematice v Brně, citujeme: *Eh co pak! ja také chodil do německé školy a nepokazil jsem se, však se tam ani mé dítě nemusí odroditi!*

Souběžně probíhalo přezkoušení žáků, kteří se nemohli v řádném termínu dostavit. Při přezkoušení chlapců konaném dne 16. dubna 1913 v případě jednoho z nich český zástupce uznal, že [...] č. 57 ovládá němčinu dosti slušně a bude schopen německého vyučování, v případě druhého chlapce panoval v komisi názor, že je duševně slabý a že neprokázal při zkoušení znalost jazyka německého nižším způsobem takovou, aby mohl s prospěchem sledovat vyučování ve škole německé. Tento žák byl z německé školy vyškolen, proti čemuž se odvolal jeho poručík. Následné šetření politického úřadu dospělo k závěru, že otec byl české národnosti a ovdovělá matka je jí také. Motiv matky k zápisu syna do německé školy mohl spočívat jak ve vlivu poručníka, tak v provozování hostinské živnosti, tj. v bilingvnosti v každodenním životě. Česká reklamace byla obdobně jako v předchozích letech úspěšná v případě jednotlivých dětí, ne jako celek.¹⁴³

Za výsledek zápisů pro školní rok 1913/1914 nechme hovořit závěr z komentáře *Po zápisech v Brně* otisktený v *Lidových novinách*: *Hlavní a nejtěžší nezdar leží v našich rodičích samých. Náš malý český člověk nedovede pochopit, že rozvoj českého školství v Brně závisí především od něho samého [...] Tak stále a stále rozráží se celý náš školský boj v Brně o tyto vrstvy našeho českého obyvatelstva, které zabíjející své vlastní děti podrývají všechny naše snahy a práci o celkové dobro a vývoj národní v hlavním městě české země.*¹⁴⁴ Kdyby čeští aktivisté získali pro svůj školní program většinu veřejnosti, kterou pokládali za českou a v jejímž jméně vedli zápas o české dítě, mohli by ve veřejném prostoru vyjádřit sílu národní pospolitosti ve městě a okolí. Do jisté míry se zkouškou užití nátlakové akce ukázala stávka žáků českých škol v pátém školním obvodu, která proběhla od 16. března 1914 do 11. května 1914. Stávka byla reakcí na dlouhodobé přeplnění českých škol, kdy obec setrvala v postoji ze sklonku 19. století a téměř ad acta odkládala otevírání paralelních tříd a zřizování nových českých škol, a to navzdory příkazům zemské školní rady a ministerstva kultu a vyučování. Každý takový výnos rozporovala, přepočítávala žáky a důsledně prováděla kontrolu jejich příslušnosti ke školským obvodům. Těž každoroční schválení rozpočtu pro české školy bylo bojem o každou položku, který nejednou musel rozhodnout SSD. I když byl na zemské úrovni uzavřen tzv. druhý Moravský pakt, který se okrajově také věnoval školství, na scéně brněnské školské politiky není v předvečer Velké války smírlivý postoj jedněch i druhých národních aktivistů patrný.

Závěr

Předložená studie interpretuje usilování českých aktivistů v Brně o vybudování sítě obecného školství s českým vyučovacím jazykem, a to v souvislosti s v roce 1905 přijatým Perkovým zákonem v rámci Moravského paktu. Jedním z klíčových paragrafů Perkovy zákona byl § 20, který stanovil princip přijetí dětí na základě úplné znalosti vyučovacího jazyka. Přijetí Perkova zákona lze pokládat za vyústění dlouholetého usilování moravských politiků identifikujících se s českým emancipačním procesem, že děti mají být vzdělávány ve škole mateřského jazyka. Vzdělání na obecných školách s německým vyučovacím jazykem, popř. na školách dobově nazývaných utrakvistických, bylo českými strážci národa pokládáno za cestu potenciálního odnárodnění dětí.

¹⁴³ MZA, fond ZŠR, inv. č. 329–8024, 331–13452, 334–1993; ÖStA, AVA, Unterrichtsministerium, 18 Mähren, kart. 5248; ZAHRA, Tara: Kidnapped souls, s. 39.

¹⁴⁴ Po zápisech v Brně. *Lidové noviny*, 16. 9. 1913, s. 3.

Na příkladu zemského hlavního města Brna byla problematika interpretována v širších souvislostech vývoje českého obecného školství a jednání českých a německých aktérů v nacionálním zápase o dítě. První fázi lze na základě zkoumané materie pojímat jako dobu prosazování požadavku rozvoje českého školství českými politiky proti německému hegemonu na radnici, který s nacionalizací společnosti vytváří konstrukt německého města. Obě strany argumentují právními výklady školské legislativy. Čeští národní aktivisté mají požadavky zřízení nových škol podloženy podpisovými archy rodičů potenciálních žáků, tj. obyvatelů města, kteří si pro své děti přejí základní vzdělání v českém jazyce. Dané je též argumentem pro zemskou školní radu, která městu zřízení tří českých škol do konce 80. let 19. století nařídí a obec pod tlakem dodržení zákonnosti školy otevře.

Posun od konceptu „českým dětem české školy“ k pojetí zápasu o dítě pod názvem „české dítě do české školy“ probíhal na konci 19. století, a to nejen v Brně, pod vlivem koncipování české školské politiky na Moravě ovlivněné v Čechách nepřijatým zákonem lex Kvíčala a vztahené k Brnu v usilování o zřízení čtvrté české obecné školy ve městě, které bylo školskými úřady podmíněno § 12 školského zákona z roku 1870 o zřizování škol. Každé dítě se mohlo stát jazyčkem na vahách při vytvoření paralelních tříd a nové školy. S nástupem mladé generace českých aktivistů ve městě nastal posun ve vnímání „českého dítěte“ od těch, jehož rodiče myšlenku vzdělání v české škole pojímali za vlastní, po zahrnutí dětí národně indolentního obyvatelstva, které národní aktivisté pokládali za příslušníky národní pospolitosti. S politizací zápisů mezi českými aktivisty a německou samosprávou se úspěchy či neúspěchy jedné či druhé strany počítaly podle zapsaných dětí, tímto se na počátku 20. století dostávali rodiče pod tlak z obou stran. Čeští aktivisté mínili rodiče získat pro českou školu osvětou, německá samospráva města pragmaticky přistoupila k poskytování četných benefitů spojených se školní docházkou v německých školách. Je nutno na tomto místě uvést, že část dětí, kterou nejsme schopni z pramenů báze přesně určit, ale vycházíme z etnografických výzkumů a historického povědomí o zkoumané lokalitě, pocházela ze smíšených manželství.

Před přijetím lex Perek byly zápisy ve městě vyhroceným politikem a po přijetí zákona se do vypuknutí válečných let situace nezměnila. S polarizací české politické scény nepanovala mezi brněnskými českými aktivisty shoda ohledně praktického přínosu Perkova zákona. Průběh zápisů v roce 1906 dal za pravdu Tusarovi a Stránskému, že v Brně se bude o každé dítě zápasit dále. Ve studii interpretujeme neúspěšná reklamační řízení předválečných let, kdy ze stovek reklamovaných dětí byli z německých škol vyškoleni jen jednotlivci. Dané vyplývalo jak z legislativních mantinelů, tak z uvedeného konceptu českých aktivistů, který nereflektoval asimilační a adaptační mechanismy ve společnosti a pro myšlenku „české dítě do české školy“ nedokázal oslovit v národní otázce indolentní obyvatelstvo. Studie kromě strategií českých a německých národních aktivistů postihla agitaci Vlastimila Tusara pro českou školu vedenou od roku 1903 mezi dělnictvem sympatizujícím s programem českého křídla sociální demokracie v Brně.

Na základě zpracovaného tisku, spisů uložených ve fondu Zemské školní rady v Brně, dochovaných stížností ve vídeňském fondu ministerstva školství a výnosů SSD jsme postihli dílčí fáze zápasu o dítě ve sféře brněnského obecného školství, který vedli čelní národní aktivisté na obou stranách, ze kterých jmenujme zejména právníky, kteří se vyznali ve složitém spleťu ústavního zákona, školské legislativy a v rozhodnutích správního soudu. Zápas o dítě byl veden zejména v rovině nalézání práva, a ne hlasem ulice.

Bibliografie

Archivní prameny

- Archiv Národního muzea, fond Pozůstalost JUDr. Václav Perek, kart. 1.
 Archiv města Brna, T5 – JUDr. Jaroslav Budínský, Osobní fond, kart. 1–2.
 Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA), Allgemeines Verwaltungsarchiv (AVA), Unterricht Allgemein 1848–1940. Mähren 18, kart. 5246–5248.
 Moravský zemský archiv, fond Zemská školní rada v Brně, inv. č. 268–15452, 275–2878, 278–23563, 278–25031, 290–12366, 295–2946, 303–9084, 329–8024, 331–13452, 334–19938.

Tištěné prameny

- BULÍN, Hynek: *Jiskry a plameny : vzpomínky na dobu zápasů i vítězství*. Brno 1930.
Čtvrt století Matice školské v Brně. Brno 1903.
 FISCHER, Alfred: *Das tschechische Volk*. Breslau 1928.
 FISCHER, Alfred: *Die nationale Organisation der Deutschen in Österreich*. Brünn 1880.
 INDRA, Richard: *Zákon Perkův*. Právní příručky pro učitelstvo, 3. Zábřeh 1913.
 KLIKA, Josef – SOKOL, Josef (edd.): *Stručný slovník paedagogický : abecední soubor nejdůležitějších nauk se zřetelem k učitelstvu škol obecných a měšťanských, 3: Kongresy vychovatelské – Nápodoba*. Praha 1895.
 KUNZ, Kuneš: *K čtyřicetiletému jubileu obecných škol v Brně*. Brno 1918.
Landes-Gesetz- und Verordnungsblatt für die Markgrafschaft Mähren. Jahrgang 1886. Brünn 1870.
Lidové noviny
Moravská orlice
 NEJAL, E.: *Boj o české dítě*. Brno 1907.
Pamětní spis k jubileu čtyřicetiletému trvání Národní Jednoty pro jz. Moravu. Brno 1926.
Pozor
Rovnost
Sněmovní list o sezeních moravského sněmu zemského svolaného Nejvyšším patentem ze dne 26. května 1880. Brno 1880.
Sněmovní list o sezeních moravského sněmu zemského svolaného Nejvyšším patentem ze dne 11. září 1904. Brno 1904.
Sněmovní list o sezeních moravského sněmu zemského svolaného Nejvyšším patentem. Brno 1907.
Stráž Moravy
Tagesbote aus Mähren und Schlesien
Volksfreund
 WOTAWA, August: Der Verwaltungsgerichtshof Und Die Lex Perek. (Zur Entscheidung Des V. -G. -H. Vom 10. Juli 1909). *Der getreue Eckart*, 1909, Nr. 9, s. 410–413.
Zápas o české školy v hlavním městě Moravy v prvním desetiletí Matice školské v Brně. Brno 1888.

Literatura

- BURGER, Hannelore: Der Verlust der Mehrsprachigkeit : Aspekte des mährischen Ausgleichs. *Bohemia : Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder : A Journal of History and Civilisation in East Central Europe* 34, 1993, č. 1, s. 77–89.
 BURGER, Hannelore: *Sprachenrecht und Sprachengerechtigkeit im österreichischen Unterrichtswesen 1867–1918*. Wien 1995.
 DRÍMAL, Jaroslav – JIRÁSEK, Jiří – PEŠA, Václav: *Dějiny města Brna*, 2. Brno 1972.
 FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří: *Moravské vyrovnání z roku 1905 : Možnosti a limity národnostního smíru ve střední Evropě*. Brno 2006.
 FASORA, Lukáš – MALÍŘ, Jiří (edd.): *Dějiny Brna*, 4: *Modernizace města 1790–1918*. Brno 2020.
 KLADIWA, Pavel et al.: *Národnostní statistika v českých zemích 1880–1930 : Mechanismy, problémy a důsledky národnostní klasifikace*, II. Praha 2016.
 KYOGOKU, Toshiaki: Národní agitace a obecní školství na Moravě na přelomu 19. a 20. století : boj o české dítě. In: *Místo národních jazyků ve výchově, školství a vědě v habsburské monarchii 1867–1918*. = *Position of National Languages in Education, Educational System and Science of the Habsburg monarchy, 1867–1918*. Sborník z konference, Praha 18.–19. listopadu 2002. Praha 2003, s. 563–577.
 MALÍŘ, Jiří: Der Mährische Ausgleich – ein Vorbild für die Lösung der Nationalitätenfragen? In: WINKELBAUER, Thomas (ed.): *Kontakte und Konflikte : Böhmen, Mähren und Österreich : Aspekte eines Jahrtausends gemeinsamer Geschichte*. Waidhofen an der Thaya 1993, s. 337–345.
 MALÝ, Karel: Stopadesáté výročí vydání Prosinčové ústavy. *Právněhistorické studie* 47, 2018, č. 2, s. 62–72.

- MAREK, Pavel: K moravským smířovačkám z let 1898–1905. *Časopis Matice moravské* 111, 1992, č. 1, s. 75–92.
- PUŠ, Ivan: Lex Perek a Marchetova prováděcí nařízení : jejich vznik, aplikace a dobová recepce. *Časopis Matice moravské* 136, 2017, č. 1, s. 81–97.
- SOUKUPOVÁ, Martina: Brněnská matice školská v letech 1878–1918. In: *Brno v minulosti a dnes : Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě Brna*, 20. Brno 2007, s. 157–186.
- STOURZH, Gerald: *Die Gleichberechtigung der Nationalitäten in der Verfassung und Verwaltung Österreichs 1848–1918*. Wien 1985.
- ZAHRÁ, Tara: *Kidnapped souls : National Indifference and the Battle for Children in the Bohemian Lands, 1900–1948*. Ithaca – London 2008.

Summary

Brno Education in the Context of the Lex Perek

Having analysed both primary and secondary sources, the present study interprets the fight for the child of Czech activists in Brno in the context of the 1905 lex Perek concluded as a part of the Moravian Compromise. The key section 20 of the lex Perek enacted the principle of admitting children to the municipal school on the basis of the power of the language of instruction, in modern terms, the ability to communicate fluently and spontaneously in the language of instruction. The adoption of the lex Perek can be seen as the outcome of a long-standing endeavour of Moravian politicians identifying with the Czech emancipation movement that children should be educated in their mother tongue. Czech activists saw education in mainstream schools with German as the language of instruction, or the so-called Utraquist schools, as the roots of a potential de-nationalisation of children from ethnically indifferent families.

Using the example of the provincial capital of Brno, the analysed issue was interpreted in the broader context of the development of Czech general education and the actions of Czechs and Germans in the national fight for the child. Based on the analysed sources, we consider the 1870s and 1880s as a time of assertion of the demand for the development of Czech education by Czech politicians against the German hegemony in the town hall, which, together with the nationalisation of society, creates the construct of a German city. Both sides argued using legal interpretations of school legislation. The Czech national activists' demands for the establishment of new schools were backed up by signature sheets from the parents of potential pupils. This presented a compelling argument for the provincial school board to order the town to gradually establish three Czech schools. Under pressure to comply with the law, the town established them by the end of the 1880s.

The shift from the concept of "Czech schools for Czech children" to the fight for the child under the name "Czech children to Czech schools" took place at the end of the 19th century and not only in Brno but also in the broader Moravia under the influence of Czech education policy affected by the rejection of the lex Kvičala in Bohemia. In Brno, the fight could be observed in the effort to establish the fourth Czech municipal school in the city, which was conditioned by the school authorities under section 12 of the 1870 School Act on the establishment of schools. Every child could tip the balance and trigger the creation of parallel classes and a new school. With the arrival of a young generation of Czech activists in the city, there was a shift in the perception of the "Czech child" from those whose parents accepted the idea of education in a Czech school as their own to the inclusion of children of the nationally indifferent population, whom the national activists considered members of the national community. With the politicisation of enrolment between Czech activists and the German authorities, the successes or failures of one side or the other were calculated according to the children enrolled, thus putting parents under pressure from both sides in the early 20th century. The Czech activists intended to win parents over to the Czech school by educating them, while the German municipality pragmatically proceeded to provide numerous benefits associated with education in German schools. It should be noted at this point that a part of the children, which we are unable to determine precisely from the source base, came from mixed marriages. This finding is based on ethnographic research and historical knowledge of the area under study.

Prior to the passing of the lex Perek, enrolment in the city was a heated policy and the situation did not change after the law had been passed and the War came. With the polarization of the Czech political scene, there was no consensus among Brno's Czech activists about the practical benefits of the lex Perek. The course of the enrolments in 1906 upheld the opinions of Tusar and Stránský that the fight for every child in Brno would continue. In this study, the author interprets the unsuccessful complaint procedures of the pre-war years, when hundreds of complained-about children were singled out from German schools. This resulted both from the legislative boundaries and from the above-mentioned concept of Czech activists which did not reflect the assimilation and adaptation mechanisms in society. The activists failed to reach the indifferent population on the national questions and the idea of "a Czech child to a Czech school". In addition to the strategies of Czech and German national activists, the study covers Vlastimil Tusar's agitation for a Czech school carried out since 1903 among workers sympathetic to the programme of the Czech wing of the Social Democracy in Brno.

Based on the analysed documents, files stored in the archive of the Provincial School Board in Brno, the surviving complaints in the Vienna archive of the Ministry of Education, and relevant decrees, the present study has covered phases of the fight for the child in Brno's education system led by national activists on both sides, especially lawyers who knew the complex tangle of constitutional law, school legislation, and administrative court decisions. The fight for the child was particularly fought by finding the law, not by the voice of the street. This study is a probe into the conditions in the provincial capital before the lex Perek and after its application in the local municipal school system. It is evident from the sources that at that time, the annual enrolments were very different from the ideological content of the law and a lengthy legislative process had to be used to achieve a closer approximation to the law itself. However, even on the eve of the First World War, the actions of Czech activists did not have the general support of the population they considered to be members of the Czech nation.